

Міністерство освіти та науки України
Національний університет «Острозька академія»
Економічний факультет
Кафедра фінансів, обліку і аудиту

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра
на тему: **«НЕДЕРЖАВНЕ ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В
УКРАЇНІ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи
МФК-21 спеціальності 072 «Фінанси,
банківська справа та страхування»
освітньо-професійної програми
«Фінанси, банківська справа та
страхування»
другого (магістерського) рівня вищої
освіти
Ничипорук Аліна Андріївна

Керівник – доктор економічних наук,
доцент
Дем'янчук Ольга Іванівна
Рецензент – доктор економічних наук,
професор
Антонюк Олена Ростиславівна

«РОБОТА ДОПУЩЕНА ДО ЗАХИСТУ»

Завідувач кафедри фінансів, обліку і аудиту
_____ (проф., д.е.н. Мамонтова Н.А.)
(підпис)

Протокол № _____ від « _____ » _____ 2022 р.

Острог – 2022

АНОТАЦІЯ
кваліфікаційної роботи
на здобуття освітнього ступеня магістра

Тема: «НЕДЕРЖАВНЕ ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ»

Автор: Ничипорук Аліна Андріївна

*Науковий керівник: доктор економічних наук, доцент Дем'янчук Ольга Іванівна
Захищена «.....».....2022 року.*

Короткий зміст праці:

Мета наукової роботи полягає у визначенні стану, перспективи та ролі недержавного пенсійного забезпечення для кожного окремого громадянина та країни загалом. Дослідження проведене з використанням таких наукових методів, як абстракція, конкретизація, індукція та дедуція, аналіз, синтез, факторний та кореляційний аналіз (для здійснення структурно-динамічної оцінки показників діяльності суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення). У статті здійснено аналіз ефективності функціонування недержавного пенсійного забезпечення в Україні. Здійснено оцінку ключових показників діяльності недержавних пенсійних фондів за 2018–2021 рр. Досліджено стан та основні тенденції розвитку ринку страхування життя в Україні. На основі проаналізованих показників оцінено ефективність функціонування та перспективи розвитку недержавного забезпечення України. Надано рекомендації щодо піднесення недержавного пенсійного забезпечення. Практична значимість проведеного дослідження полягає у можливості використання отриманих висновків наукової роботи для прийняття рішення окремого читача щодо власного пенсійного забезпечення та проведення наступних наукових досліджень.

Ключові слова: пенсійна система, пенсійне забезпечення, недержавний пенсійний фонд, недержавне пенсійне забезпечення, трирівнева пенсійна система.

ANNOTATION
qualification work
to obtain a master's degree

Topic: "NON-STATE PENSION SUPPLY IN UKRAINE"

Author: Alina Nychporuk

Scientific supervisor: Olha Demyanchuk, doctor of Economic Sciences

The work is protected ".....".....2022.

The aim of the article is to highlight the status, prospects and role of non-state pension supply for each individual and the country. Because the solidarity pension system that exists today is characterized as unbalanced and inefficient. Therefore, in order to prevent poverty and avoid the risks associated with reducing quality of life and health is to build a non-state pension system. The study was conducted using such scientific methods as abstraction, concretization, induction and deduction, analysis, synthesis, factor and correlation analysis. The article presents the effectiveness of the functioning of non-state pension supply in Ukraine. An assessment of key performance indicators of non-state pension funds for 2018–2020 is presented. The state and main trends in the development of the life insurance market in Ukraine is revealed. On the basis of the analyzed indicators estimated the efficiency of functioning and prospects of development of non-state support of Ukraine. Provided recommendations for raising the non-state pension supply in Ukraine.

The research of many scientists examines the effectiveness of the functioning of non-state pension supply in terms of the activities of non-state pension funds as the main actors in this market. At the same time, the activities of insurance companies, that operate in the life insurance market are overlooked, which encourages the evaluation and comparison of the results of function of these entities to determine their needs in the financial market. The practical significance of the work consists in the possibility of using the findings of scientific work to make a decision by readers about their own pension supply and for further research.

Keywords: pension system, non-state pension fund, non-state pension provision, three-tier pension system.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗМІСТУ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	9
1.1. Сутність, види та суб'єкти недержавних пенсійних фондів...	9
1.2. Особливості функціонування недержавних пенсійних фондів у пенсійній системі країни.....	16
1.3. Регулювання та основні учасники ринку недержавного пенсійного забезпечення.....	29
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ ЗА 2018-2021 РР.....	32
2.1. Оцінка сучасного стану застосування недержавних пенсійних програм.....	32
2.2. Структурно-динамічний аналіз фінансових потоків системи недержавного пенсійного забезпечення.....	41
2.3. Особливості інвестиційної діяльності недержавних пенсійних фондів.....	49
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ.....	61
3.1. Стратегії розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення.....	61
3.2. Зарубіжний досвід функціонування недержавного пенсійного забезпечення та можливості його застосування в Україні.....	68
3.3. Оптимізація інвестиційної діяльності недержавних пенсійних фондів в умовах нестабільності розвитку економічної системи.....	77
ВИСНОВКИ.....	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	89
ДОДАТКИ.....	94

ВСТУП

Пенсійна система країни зазнала змін ще на початку 2000-х років, що зумовило її розгалуження на три рівні: солідарна та накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та система недержавного пенсійного забезпечення. Передумова для реформування полягала в усуненні недоліків функціонування перехідної ринкової економіки та підвищення рівня добробуту населення.

Однак, незважаючи на те, що ця перебудова триває вже 18 років, її результати досі не відчутні. Адже другий рівень пенсійного забезпечення (накопичувальна система) досі не введений в дію, ефективність першого рівня (солідарна система) знижується з кожним роком, а третій рівень досі знаходиться в стані впровадження, адже не зміг залучити популярності у населення.

Однак, зважаючи на недовіру першого та другого рівнів пенсійної системи є сенс у дослідженні та розвитку третього рівня пенсійного забезпечення: недержавних пенсійних фондів, страхових компаній та банків, як основних учасників ринку недержавного пенсійного забезпечення. Актуальність обраної теми полягає у оцінці ефективності поточної діяльності цих гравців на ринку України, що дозволить з'ясувати їх ефективність, потребу та перспективи розвитку на фінансовому ринку.

Враховуючи перераховані вище аспекти дослідження було актуалізовано тему нашого дослідження.

Питання розвитку недержавного пенсійного забезпечення, як основної можливості гарантування вищого рівня життя населення країни в майбутньому, підіймало чимало науковців. Зокрема, Небаба Т. О. [8], Телічко Н. А. . [9], Штепенко К. [43], Дзямучич М., Чиж Н. [17], Ткаченко Н. [48] у своїх наукових доробках наголошували на можливості вирішення проблем функціонування солідарної пенсійної системи за рахунок розвитку недержавного пенсійного страхування. Причини неспроможності першого рівня пенсійної системи та важливості розвитку третього слід розкрити у подальшому дослідженні.

Метою дослідження є визначення шляхів підвищення ефективності функціонування недержавного пенсійного забезпечення в Україні на основі вивчення теоретичних та оцінки практичних аспектів функціонування основних учасників ринку недержавного пенсійного забезпечення України, а також визначення ризиків їх функціонування.

Для досягнення поставленої мети необхідно окреслити та вирішити ряд завдань:

- окреслити сутність, види та суб'єктів недержавних пенсійних фондів;
- визначити особливості функціонування недержавних пенсійних фондів у пенсійній системі країни;
- дослідити регулювання та основних учасників ринку недержавного пенсійного забезпечення;
- оцінити сучасний стан застосування недержавних пенсійних програм в Україні;
- здійснити структурно-динамічний аналіз фінансових потоків системи недержавного пенсійного забезпечення;
- розкрити особливості інвестиційної діяльності недержавних пенсійних фондів;
- окреслити стратегії розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення;
- дослідити зарубіжний досвід функціонування недержавного пенсійного забезпечення та можливості його застосування в Україні;
- розкрити шляхи оптимізації інвестиційної діяльності недержавних пенсійних фондів в умовах нестабільності розвитку економічної системи.

Об'єктом дослідження є недержавні пенсійні фонди України, а предметом – механізм функціонування основних учасників недержавного пенсійного забезпечення, які призводять до формування нових особливостей функціонування всієї пенсійної системи країни.

Для досягнення поставлених завдань та загальної мети було використано ряд методів дослідження, що дозволили об'єктивно та ефективно оцінити етап та

перспективи функціонування гравців ринку недержавного пенсійного забезпечення.

Відповідно, у частині дослідження теоретичних основ щодо сутності функціонування недержавних пенсійних фондів було застосовано різні форми раціонального пізнання, обмеження та узагальнення понять, абстрагування, синтез, емпіричний та елементарно-теоретичний аналізи, конкретизація, індукція та дедукція.

У процесі визначення сучасних тенденцій, здійснення структурно-динамічного аналізу та дослідження факторів впливу на функціонування недержавних пенсійних фондів в Україні було застосовано метод групування, факторного та кореляційного аналізу, методи емпіричного дослідження, абстрагування. А також були використанні методи індукції та дедукції для перевірки висновків та істинності гіпотез. До того ж, щоб здійснити аналіз показників було використано візуальні або ж графічні методи, що дозволило наочно продемонструвати складові досліджуваного показника та тенденцію його зміни.

Крім того, у процесі оцінки ризиків та оцінки перспективи функціонування фондів було здійснено аналіз, синтез, вимірювання, групування, а також порівняння показників.

Отже, у ході визначення основних тенденцій діяльності недержавних пенсійних фондів та, на основі цього, виділення ряду ризиків та передбачень щодо подальшого їх розвитку було виконано ряд процедур, що допомогли здійснити дослідження об'єктивним та оперативним чином.

Апробація результатів роботи. Важливі положення кваліфікаційної роботи були опубліковані у формі статей на тему: «Зарубіжний досвід функціонування недержавного пенсійного забезпечення та можливості його застосування в Україні» опублікованої у ХХ Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції молодих учених та студентів «Проблеми та перспективи розвитку національної економіки в умовах глобалізації», Острог, Національний університет «Острозька академія», 2022., а також наукової статті на тему:

«Недержавне пенсійне забезпечення в Україні» у Науковому віснику Одеського національного економічного університету, 2022. Окрім того, результати кваліфікаційної роботи було сформовано у формі тез на тему «Оцінка сучасного стану застосування недержавних пенсійних програм в Україні», які було рекомендовано до друку у матеріалах XX Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції молодих учених та студентів «Проблеми та перспективи розвитку національної економіки в умовах глобалізації», 2022.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗМІСТУ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1.1. Сутність, види та суб'єкти недержавних пенсійних фондів

Згідно з 25 статтею Загальної декларації прав людини, прийнятою Генеральною Асамблеєю ООН від 10 грудня 1948 року, "кожна людина має право на такі життєво необхідні речі, як їжа, одяг, житло, медичний догляд та соціальне обслуговування" [1]. Більше того, статтею 1 Конституції України Україна, як держава, означена, як «...суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава», що зобов'язує її виступати гарантом по забезпеченню населення тих благ, які дозволили б запобігти бідності, стабілізувати споживання та застрахувати від ризиків протягом трудової діяльності та в похилому віці [2].

Одним зі способів реалізації цього зобов'язання є пенсійне забезпечення населення після досягнення ними певного, обумовленого законодавством країни, віку.

З набуттям чинності Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 1 січня 2004 року було визначено структуру системи пенсійного забезпечення в Україні в склад якої увійшло три рівні:

- перший рівень - солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах солідарності та субсидування;
- другий рівень - накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді;
- третій рівень - система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень [3].

Більш детально структура пенсійного забезпечення України розглянуто в табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Структура та основні елементи системи пенсійного забезпечення в Україні

Державне забезпечення		Недержавне забезпечення
I рівень Солідарна	II рівень Обов'язкова накопичувальна	III рівень Добровільна накопичувальна
Принцип дії		
Оскільки цей рівень характеризується обов'язковістю участі, усі працюючі люди, здійснюючи щомісячні внески у пенсійний фонд, фінансують пенсії поточним пенсіонерам, відповідно жодного накопичення коштів не відбувається	В теорії, оскільки цей рівень досі знаходиться на стадії реформування, роботодавці мають перераховувати частину заробітної плати працівника на індивідуальні пенсійні рахунки. Ці кошти зростатимуть завдяки інвестиційному прибутку та повністю належатимуть застрахованій особі	Приватні особи або компанії здійснюють добровільні внески на індивідуальні пенсійні рахунки учасників в НПФ. Кошти учасника зростають завдяки інвестиційному прибутку
Суб'єкти		
Пенсійний фонд України	Накопичувальний фонд / Недержавні пенсійні фонди	Недержавні пенсійні фонди (далі - НПФ)
Джерела формування пенсійних виплат		
- ЄСВ (22%) - Збори до ПФУ - Дотації з Держбюджету	- Обов'язкові пенсійні внески (2-7% від заробітної плати) - Інвестиційних дохід	- Індивідуальні та/або корпоративні внески - Інвестиційних дохід

Джерело: сформовано автором з використанням допоміжної інформації [4]

При прийнятті закону передбачалося, що пенсійні виплати майбутнім пенсіонерам будуть формуватися з трьох незалежних джерел, що мало на меті збалансувати пенсійну систему та водночас підвищити рівень життя українців у похилому віці.

Однак, досягти очікуваних результатів щодо функціонування пенсійної системи не вдалося. В той час, як другий рівень ще навіть не втілюється в реальність, а перший рівень з кожним роком показує свою неефективність, адже

прогинається під рівнем навантаження та невідповідності між чисельністю офіційно працюючого населенням та кількістю пенсіонерів, - третій рівень все ж запрацював, та продовжує функціонувати до цього часу.

Відповідно, незважаючи на важливість функціонування на державному рівні пенсійного забезпечення громадян, після виходу на пенсію важливо одержувати дохід з різних джерел, щоб не обмежуватись задоволенням своїх мінімальних потреб.

Таким джерелом забезпечення додаткової пенсії і є недержавне пенсійне забезпечення (далі - НПЗ).

Згідно з статтею 4 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» (№ 1057-IV) (далі - Закон) недержавне пенсійне забезпечення здійснюється на принципах:

- затвердження умов недержавного пенсійного забезпечення законодавством;
- заінтересованості фізичних осіб у недержавному пенсійному забезпеченні;
- добровільності участі у пенсійному забезпеченні шляхом відкриття пенсійних рахунків юридичними та фізичними особами або їх об'єднаннями;
- добровільної участі фізичних осіб та прийняття рішення про здійснення пенсійних внесків роботодавцем на користь працівників до системи недержавного пенсійного забезпечення, а також вибору умов та виду пенсійної виплати, крім випадків, передбачених законодавством;
- економічної зацікавленості роботодавця у здійсненні пенсійних внесків на користь своїх працівників до системи недержавного пенсійного забезпечення;
- неможливості необґрунтованої відмови роботодавця від здійснення пенсійних внесків на користь працівників, якщо він вже розпочав здійснювати такі внески;
- рівноправності учасників пенсійного фонду, які беруть участь в одній пенсійній схемі;

- відокремлення активів пенсійного фонду від активів інших суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення з метою захисту накопичень учасників та унеможливлення банкрутства пенсійного фонду;
- залежність пенсійної виплати від суми накопичених пенсійних коштів на індивідуальному рахунку учасника фонду або застрахованої особи;
- гарантування реалізації прав фізичним особам наданих законодавством;
- обов'язкове цільове та ефективне використання пенсійних коштів;
- регулювання розміру тарифів на послуги учасників недержавного пенсійного забезпечення;
- відповідальності суб'єктів системи НПЗ за порушення норм законодавства;
- регулювання діяльності та нагляду за діяльністю НПЗ державними органами влади.

Зважаючи на те, що пенсійний дохід в Україні здебільшого залежить від фінансової стабільності солідарної системи, трансформаційний ефект при акумуляції пенсійних внесків у інвестиційний капітал головними учасниками ринку НПЗ дозволяє впливати на економічний розвиток країни, через спрямування капіталу у реальний сектор економіки, що дозволяє стимулювати створення нових робочих місць, розвиток реального секторі, що водночас стимулює збільшення дохідності для учасників ринку НПЗ, а в результаті - кінцевих учасників (колишніх вкладників).

Згідно з статтею 2 Закону послуги з недержавного пенсійного забезпечення в Україні можуть надавати недержавні пенсійні фонди, страхові організації та банківські установи. Основу ж системи недержавного пенсійного забезпечення становлять недержавні пенсійні фонди.

Згідно з законом недержавний пенсійний фонд є юридичною особою «...яка має статус неприбуткової організації (непідприємницького товариства), функціонує та провадить діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснює пенсійні виплати учасникам зазначеного фонду у визначеному законами України порядку» [5].

Згідно з статтею 2 Закону можна виділити інше визначення недержавного пенсійного фонду: «... це складова частина системи накопичувального пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб, крім випадків, передбачених законами, у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання учасниками недержавного пенсійного забезпечення додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат».

Варто підкреслити, що регулюванням третього рівня пенсійного забезпечення в Україні здійснюється такими законодавчими документами:

- Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення»;
- законодавства про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування;
- закони України «Про страхування», «Про банки і банківську діяльність», «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)», «Про цінні папери і фондову біржу», «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні», «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» та інші нормативно-правових актів (стаття 3 Закону).

В Україні є декілька видів НПФ:

- відкритий (учасниками можуть бути фізичні особи незалежно від місця роботи (резиденти та нерезиденти; засновниками можуть бути будь-які юридичні особи, крім державних установ);
- корпоративний (учасниками можуть бути виключно працівники юридичної особи чи платника фонду (можуть приєднуватись інші роботодавці-платники); засновниками можуть бути бюджетні організації в особливому порядку);
- професійний (учасниками є об'єднання роботодавців, працівників, профспілкових організацій, які мають спільний рід діяльності) [6].

Відкритий фонд відрізняється від інших 2-х недержавних фондів:

- гнучкістю щодо розміру пенсійних внесків;

- можливістю забезпечення сплати пенсійних внесків лише для частини колективу роботодавця, коли у корпоративному фонді роботодавець зобов'язаний забезпечувати сплату пенсійних внесків на користь усіх без винятку своїх працівників;
- можливістю участі фізичних осіб, як вкладників на свою користь або на користь своїх найближчих родичів;
- продовженням можливості сплати внесків фонду за фізичну особу після припинення трудових відносин з роботодавцем.

Важливо зазначити, що фондам забороняється змінювати їх вид та найменування після включення до Державного реєстру фінансових установ Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Однак, дозволяється приєднання та злиття декількох пенсійних фондів одного виду.

Крім того, незважаючи на те, що щодо участі фізичної особи у кількох пенсійних фондах немає обмежень, законодавством обмежена участь юридичної особи, як засновника, у корпоративному чи професійному пенсійному фонді. Однак, це не поширюється на відкриті пенсійні фонди, не юридично особа може бути засновником кількох фондів.

Крім того, до особливостей функціонування корпоративного пенсійного фонду слід віднести право участі у фонді усім працівникам юридичної особи, що є засновником або роботодавцем. Відповідно, роботодавець не має права обмежувати це право (стаття 20 Закону).

За даними Міністерства юстиції України можна виділити наступний суб'єктний склад правовідносин у системі недержавного пенсійного забезпечення України:

- недержавні пенсійні фонди;
- страхові організації, які уклали договори страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті;
- банківські установи, які уклали договори про відкриття пенсійних депозитних рахунків;

- вкладників та учасників пенсійних фондів, учасників накопичувальної системи пенсійного страхування;
- вкладників пенсійних депозитних рахунків;
- фізичних та юридичних осіб, які уклали договори страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті; засновників пенсійних фондів;
- роботодавців - платників корпоративних пенсійних фондів;
- саморегульованні організації суб'єктів, які надають послуги у сфері недержавного пенсійного забезпечення;
- органи державного нагляду і контролю у сфері недержавного пенсійного забезпечення;
- адміністраторів пенсійних фондів;
- компанії з управління активами;
- зберігачів;
- аудиторів;
- осіб, які надають консультаційні та агентські послуги [7].

Участь у фонді не обмежена громадянством. Учасниками можуть бути як громадяни України, так і іноземці та особи без громадянства. Крім того, фізична особа може вирішити бути учасником кількох пенсійних фондів, що не обмежується законодавством (стаття 7 Закону).

Серед учасників недержавного пенсійного забезпечення окремо слід виділити недержавні пенсійні фонди, адміністраторів пенсійних фондів, компанії з управління активами та банків-зберігачів.

Наостанок, варто виділити ряд основних відмінностей між державним та недержавним пенсійним забезпеченням (табл. 1.2).

Отже, сутність системи недержавного пенсійного забезпечення можна трактувати, як складову частину системи накопичувального пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб, що базується на формуванні пенсійних накопичень з метою отримання учасниками недержавного пенсійного забезпечення додаткових до

Таблиця 1.2

**Основні відмінності недержавного та державного пенсійного
забезпечення України**

Недержавне пенсійне забезпечення	Державне пенсійне забезпечення
Розмір пенсійної виплати залежить від учасника фонду, від його внесків	Розмір пенсійної виплати залежить від економічного стану держави
На пенсійні внески нараховується інвестиційний дохід, що стимулює збільшення коштів на індивідуальному рахунку	Пенсійні виплати переважно є стабільними, однак можуть змінюватись зважаючи на спроможність держави
Трудовий стаж не враховується при заключенні договору або здійсненні виплат (враховується лише вік виходу на пенсію)	Для отримання пенсійних виплат враховується ряд умов: страховий стаж, вік, розмір внесків і т.д.
Недержавні фонди не застосовують будь-яких штрафних санкцій за несвоєчасне внесення або не внесення внесків учасниками	До учасника державного фонду застосовуються штрафні санкції через податкових агентів - роботодавців, або ж напряду щодо особи - фізичної особи-підприємця
Пенсійні накопичення належать учаснику, є його власністю	Пенсійні внески учасника акумулюються та розподіляються за солідарною системою, тобто не належать вкладнику
Учасник сам вирішує як отримуватиме пенсію: всю суму відразу чи частинами	Пенсійні виплати здійснюються щомісячно без права вибору учасника
Недержавний фонд не гарантує доходу, учасник може отримати меншу суму коштів, було вкладено за час накопичення	Державний фонд не надає жодних гарантій щодо розміру або ж сталості інших критеріїв щодо пенсійного забезпечення суб'єкта в майбутньому

Джерело: сформовано автором з використанням допоміжної інформації [2, 3]

загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат. Зважаючи на характер функціонування суб'єктів необхідно дослідити особливості функціонування недержавних пенсійних фондів та вирізнити їхню роль у пенсійній системі країни з-поміж інших учасників ринку.

1.2. Регулювання та основні учасники ринку недержавного пенсійного забезпечення

Відповідно до ст. 46 Конституції України кожен громадянин має право на соціальний захист у разі реалізації нещасного випадку, безробіття або ж у старості, коли ефективність суб'єкта, як працівника, знижується [2].

Відповідно до законодавства, це має забезпечуватись загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків застрахованих осіб, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення.

Недержавне пенсійне забезпечення розглядається як складова частина системи державного пенсійного забезпечення з метою формування та отримання учасниками недержавного пенсійного забезпечення додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат.

Оскільки, законодавство щодо участі банків та страхових компаній у накопиченому недержавному пенсійному забезпеченні характеризується суперечливістю та неоднозначністю положень (Законів України «Про страхування» та «Про банки і банківську діяльність») основна роль у забезпеченні надання послуг пенсійного забезпечення належить недержавним пенсійним фондам.

Зокрема через те, що основною метою діяльності страхових компаній та комерційних банків є отримання прибутку. Ці суб'єкти господарювання провадять свою діяльність лише в межах отриманих ліцензій та дозволів.

Однак, в розрізі функціонування страхових компаній, відповідно до Закону України «Про страхування», ліцензування пенсійного страхування не передбачено. Проте в рамках страхування життя страховики все ж надають послуги накопичувального пенсійного страхування.

Крім того, договір страхування довічної пенсії (дожиття) в межах Закону відрізняється від договору страхування довічної пенсії в межах НПЗ. Тобто, страховики не надають права вільної зміни пенсійної схеми учасникам пенсійних програм, що передбачається законодавством про НПЗ, а будь-які контрактні зміни регулюються виключно страховими регулятивними нормами.

Банківські установи є учасниками ринку НПЗ шляхом надання можливості відкриття депозитних пенсійних рахунків з метою акумулювання пенсійних заощаджень.

Крім того, законодавством передбачається відкриття пенсійного депозитного рахунку в банку на ім'я учасника з метою виплати пенсії після передачі коштів від НПФ.

Незважаючи на це банки не мають ліцензії на оперування пенсійними схемами, хоча більшість банків пропонують пенсійні депозитні рахунки як один із видів строкового депозиту.

Загалом, право, яке надається законодавством України щодо участі в недержавному пенсійному забезпеченні таких суб'єктів, як страхові компанії та банки зменшують прозорість ринку НПЗ та перешкоджають обґрунтованому вибору учасників ринку.

Тому, виключне право на здійснення «повного циклу» пенсійного забезпечення від моменту прийняття пенсійних внесків (активів) до моменту виплати пенсії згідно з Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» надається НПФ.

Відповідно, основу системи недержавного пенсійного забезпечення становлять недержавні пенсійні фонди.

Недержавні пенсійні фонди (далі – НПФ) є фінансовими установами, які функціонують з ціллю формування накопичувальних фондів на користь учасників пенсійного фонду, які в подальшому можуть використовуватись, як актив компанії до моменту потреби їх розподілу на користь учасника у вигляді пенсійних виплат. НПФ діють на основі отриманої ліцензії на реалізацію діяльності та мають статус неприбуткової організації. Реєстрацію та регулювання таких фондів проводить Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку.

На відміну від розглянутих вище учасників ринку недержавного пенсійного забезпечення виключним видом діяльності НПФ є послуги з накопичувального пенсійного забезпечення.

Відповідно, основна мета функціонування учасників ринку, зважаючи на неприбутковий характер здійснення діяльності, полягає у забезпеченні учасників додатковою пенсією, яка розподіляється між учасниками за рахунок попередньо

акумульованих пенсійних внесків, які після обліковуються та інвестується для отримання інвестованого доходу, що у висновку розподіляється між учасниками пенсійного фонду у формі пенсійних виплат та внутрішніх витрат фонду.

Згідно з Законом для НПФ діяльність з НПЗ є виключним видом діяльності.

За статтею 11 Закону пенсійний фонд набуває право на провадження діяльності з недержавного пенсійного забезпечення після здійснення ряду дій:

- погоджується статут пенсійного фонду Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку;
- здійснюється державна реєстрація пенсійного фонду як юридичної особи відповідно до Закону України "Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців";
- погоджується складу ради фонду Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку;
- НПФ вноситься до Державного реєстру фінансових установ та реєструються пенсійні схеми Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Крім того, засновник пенсійного фонду зобов'язаний сформувати склад ради фонду до дня подання до Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку документів для включення пенсійного фонду до Державного реєстру фінансових установ (стаття 12 Закону).

Орган управління фондом укладає договори з:

- адміністратором – про адміністрування фонду;
- КУА – про управління його активами;
- зберігачем – про обслуговування пенсійного фонду.

Рада фонду має становити не менше п'яти осіб, з яких обирається голова та секретар ради фонду простою більшістю голосів (стаття 13 Закону). Крім того, члени ради фонду обираються на три роки з правом переобрання на наступний строк. Винагорода за роботу членів ради здійснюється за рахунок учасників фонду, його засновників або роботодавців. Рада фонду організовує засідання не

рідше одного разу на квартал. Збори засновників проводяться не рідше одного разу на рік.

Згідно з статтею 14 Закону Рада фонду здійснює діяльність відповідно до положень статуту НПФ та вимог законодавства і виконує наступні функції:

- звітує про діяльність пенсійного фонду перед засновником (зборами засновників) фонду;
- погоджує зміни до статуту та пенсійних схем пенсійного фонду, запропоновані засновником (засновниками) пенсійного фонду, перед їх затвердженням;
- реєструє в Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку зміни до пенсійних схем фонду;
- обирає голову та секретаря ради фонду з числа членів ради;
- укладає від імені пенсійного фонду договори з адміністратором, компанією з управління активами або іншою особою, яка має право здійснювати управління активами пенсійного фонду, зберігачем, аудитором пенсійного фонду;
- заслуховує звіти про діяльність адміністратора, осіб, які здійснюють управління активами пенсійного фонду, зберігача та приймає рішення щодо цих звітів;
- затверджує інформацію про фінансовий стан пенсійного фонду, яка підлягає оприлюдненню в порядку, встановленому законодавством, та розглядає аудиторський висновок;
- здійснює контроль за цільовим використанням активів пенсійного фонду;
- розглядає спірні питання, що виникають між пенсійним фондом та його учасниками та (або) вкладниками;
- вирішує інші питання, віднесені до компетенції ради цього фонду.

Загалом, існує дві основні відмінності між НПФ та іншими фінансовими установами, які мають статус неприбуткових:

- основним джерелом доходів НПФ є пенсійні внески учасників та доходи, отримувані від здійснення інвестиційної діяльності;

- уся діяльність фондів здійснюється при залученні адміністратора.

Водночас, адміністратором НПФ може бути: компанія з управління активами, професійний адміністратор, юридична особа – засновник (одноосібний) корпоративного НПФ, який прийняв рішення про одноосібне адміністрування (при наявності ліцензії на здійснення діяльності з адміністрування) (стаття 21 Закону). Адміністратор надає послуги НПФ на підставі договору про адміністрування пенсійного фонду та діє від його імені і в інтересах його учасників.

Згідно з ст. 21 п. 6 Закону адміністратор зобов'язаний:

- вести персоніфікований облік учасників пенсійного фонду;
- укладати пенсійні контракти від імені пенсійного фонду;
- забезпечувати здійснення пенсійних виплат учасникам фонду у випадках, передбачених законом;
- надавати зберігачу розпорядження щодо перерахування грошових коштів для оплати витрат, що здійснюються за рахунок пенсійних активів;
- надавати пенсійному фонду агентські та рекламні послуги, пов'язані з його діяльністю;
- надавати інформацію відповідно до умов договору;
- складати звітність у сфері недержавного пенсійного забезпечення, вести бухгалтерський облік та подавати фінансову звітність пенсійного фонду відповідним органам виконавчої влади та раді пенсійного фонду;
- у письмовій формі інформувати учасників накопичувальної системи пенсійного страхування про умови і порядок отримання довічної пенсії за рахунок коштів, облікованих на їх індивідуальних пенсійних рахунках;
- виконувати інші обов'язки у випадках, передбачених законом.

Ще однією невід'ємною складовою функціонування НПФ є управління активами, що може здійснюватись компанією з управління активами; банком щодо активів створеного ним корпоративного пенсійного фонду у разі, якщо він не виконує функції зберігача цього фонду; Національним банком України щодо активів створеного ним корпоративного пенсійного фонду; професійним

адміністратором, який отримав ліцензію на провадження діяльності з управління активами (стаття 34 Закону).

Для отримання можливості надавати послуги пенсійному фонду компанія з управління активами повинна:

- мати не менше п'яти років досвіду роботи з управління активами на фінансових ринках України;
- мати одночасно в управлінні активи в сумі, що визначається Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку;
- мати власний капітал у розмірі не менш як 25 мільйонів гривень;
- відповідати вимогам, установленим Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку щодо кваліфікаційного рівня та досвіду роботи фахівців організації.

Крім того, безумовною умовою здійснення діяльності суб'єкта на ринку є необхідність наявності ліцензії на провадження професійної діяльності на ринках капіталу (видається Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку).

Відкриття та ведення рахунків пенсійного фонду; приймання, передача (переведення), облік та забезпечення зберігання документів, пов'язаних з формуванням та використанням пенсійних активів; перевірка підрахунку чистої вартості активів пенсійного фонду і чистої вартості одиниці пенсійних внесків, здійсненого адміністратором та особою (особами), що провадить (провадять) діяльність з управління активами пенсійного фонду; виконання розпоряджень адміністратора щодо перерахування пенсійних коштів та грошових коштів для оплати послуг адміністратора, зберігача, винагороди особі, що провадить діяльність з управління активами пенсійного фонду, аудитора (аудиторської фірми), оплати послуг осіб, які надають пенсійному фонду консультаційні та (або) агентські послуги, інвестиційних фірм та інших посередників, здійснення оплати витрат на перереєстрацію прав власності та оплати інших витрат; виконання розпоряджень особи, що здійснює управління активами пенсійного фонду, згідно з інвестиційною декларацією пенсійного фонду; зберігання копій

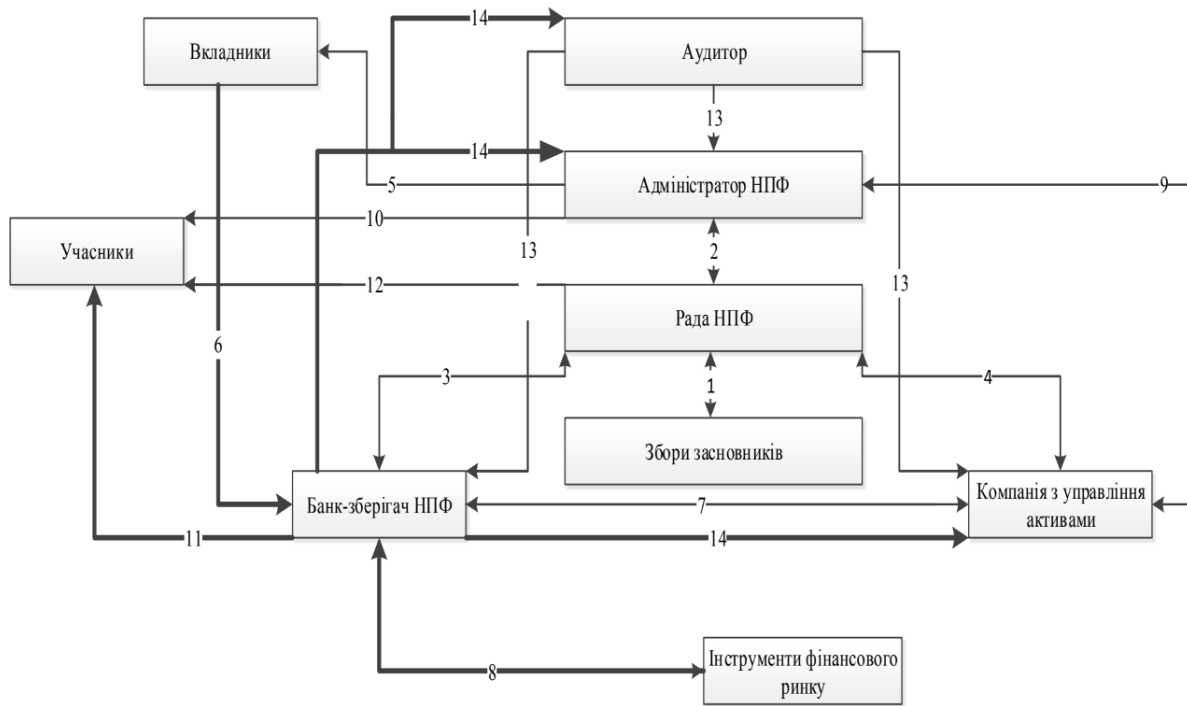
розпоряджень щодо операцій з цінними паперами та іншими активами, наданих особами, що здійснюють управління активами пенсійного фонду, інвестиційним фірмам та іншим посередникам; подання звітності; виконання розпоряджень Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку щодо припинення (блокування) виконання розпоряджень особи, що здійснює управління активами пенсійного фонду, на підставах, визначених законодавством; забезпечення в день надходження до банку зарахування на рахунок пенсійного фонду - суб'єкта другого рівня коштів учасників накопичувальної системи пенсійного страхування входить в обов'язки зберігача пенсійного фонду. Зберігачем пенсійного фонду виступає банківська установа, яка має відповідати ряду вимог (стаття 44 Закону):

- має ліцензію Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку на провадження діяльності із зберігання активів пенсійних фондів;
- не є пов'язаною особою пенсійного фонду, з радою якого укладено договір про обслуговування пенсійного фонду зберігачем, адміністратора, осіб, що здійснюють управління активами, засновників і аудитора такого фонду та їх пов'язаних осіб;
- не здійснює управління активами створеного ним корпоративного пенсійного фонду;
- не є кредитором адміністратора або осіб, що здійснюють управління активами пенсійного фонду, з яким зберігачем укладено договір про обслуговування пенсійного фонду.

Механізм взаємодії основних учасників ринку НПЗ відображена у рис. 1.1.

Здійснювати вкладення до фонду на користь учасника можуть:

- роботодавець учасника фонду;
- професійна спілка, об'єднання професійних спілок щодо своїх членів;
- учасник фонду за себе;
- подружжя, діти, батьки, рідні брати і сестри, дід і баба учасника фонду, діти подружжя учасника фонду, у тому числі усиновлені ним (нею) діти, батьки подружжя учасника фонду.

1. Формування ради НПФ, скликання засідань
2. Укладення договору про адміністрування НПФ, контроль за діяльністю та заслуховування звітів адміністратора
3. Укладення договору про обслуговування фонду, відкриття рахунку, здійснення контролю за діяльністю, заслуховування звітів банку-зберігача
4. Укладення договору про управління активами НПФ, здійснення контролю за діяльністю, заслуховування звітів КУА
5. Укладання від імені НПФ контрактів з вкладниками
6. **Фінансовий потік 1:** внесення коштів на поточний рахунок НПФ відкритий у банку-зберігачу
7. Компанія з управління надає банку-зберігачу інформацію про напрямки вкладання коштів, банк-зберігач звітує перед КУА про результати інвестиційної діяльності
8. **Фінансовий потік 2:** вкладення пенсійних активів в інструменти фінансового ринку відповідно до визначених КУА напрямків, у зворотному напрямку пенсійні активи та інвестиційний дохід
9. Адміністратор інформує КУА про розмір прогнозованих пенсійних внесків, КУА надає інформацію адміністратору про управління активами
10. Адміністратор інформує учасників про стан їх індивідуальних пенсійних рахунків: накопичені кошти, розмір інвестиційного доходу, укладає договір про виплату пенсії
11. **Фінансовий потік 3:** на основі розпорядження адміністратора здійснюється виплата пенсії банком-зберігачем за рахунок пенсійних активів.
12. Рада фонду розглядає суперечливі питання, що виникають між адміністратором, банком-зберігачем та учасниками
13. Перевірка діяльності адміністратора, КУА та банку-зберігача аудитором
14. **Фінансовий потік 4:** оплата послуг аудитора, адміністратора КУА

Рис. 1.1. Механізм взаємодії суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення

Джерело: удосконалено автором на основі [8, 9, 10]

Ще одним учасником ринку НПЗ є аудитор (незалежний), який здійснює перевірку діяльності та звітності НПФ, КУА, адміністратора та банку-зберігача не рідше одного разу на рік за рахунок суб'єкта, який перевіряється.

Пенсійними активами НПФ є активи в грошових коштах та в цінних паперах. Відповідно, у законодавстві є конкретне визначення, що може та не може входити до складу активів фонду. До прикладу, активами фонду не визнаються:

- цінні папери, емітентами яких є пов'язані особи пенсійного фонду;
- цінні папери (крім акцій), які не допущені до торгів на регульованому фондовому ринку (за винятком облігацій кредитний рейтинг яких відповідає інвестиційному рівню за Національною рейтинговою шкалою);
- цінні папери, емітентами яких є інститути спільного інвестування;
- векселі;
- похідні цінні папери.

Відповідно до законодавства (стаття 49 Закону) у таблиці 1.3 наведено можливі напрямки вкладання пенсійних активів та обмеження за обсягами

Таблиця 1.3

Обмеження за напрямками інвестування пенсійних активів

Напрямок інвестування	Граничний розмір вкладання, % загальної вартості пенсійних активів
позикові (кредитні) кошти	-
надання майнових гарантій, кредитів	-
укладання угод купівлі-продажу або міни пенсійних активів з обов'язковою умовою зворотного викупу	-
банківські депозитні рахунки та воцадні сертифікати банків	не більше 50
цінні папери одного емітента	не більше 5 (крім цінних паперів, погашення та отримання доходу за якими гарантовано Кабінетом Міністрів України, та у випадках, визначених цим Законом)
цінні папери, доходи за якими гарантовано Кабінетом Міністрів України	не більше 50
облігації міжнародних фінансових організацій, що розміщуються на території України	не більше 50

Продовження таблиці 1.3

цінні папери, доходи за якими гарантовано Радою міністрів Автономної Республіки Крим, та облігації місцевих позик	не більше 20
корпоративні облігації, емітентами яких є резиденти України	не більше 40
акції українських емітентів	не більше 40
акції українських емітентів, що не допущені до торгів на регульованому фондовому ринку	не більше 10
цінні папери іноземних емітентів (крім облігацій міжнародних фінансових організацій, що розміщуються на території України)	не більше 20
іпотечні облігації	не більше 40
об'єкти нерухомості	не більше 10
банківські метали, у тому числі шляхом відкриття поточних та депозитних рахунків в установах банків у банківських металах	не більше 10
інші активи, що можуть бути оцінені за ринковою вартістю та не заборонені законодавством України, але не зазначені у цій статті, включаючи акції, набуті внаслідок перетворення юридичної особи, корпоративні права якої перебували в активах пенсійного фонду, в акціонерне товариство	не більше 5
емітувати будь-які боргові цінні папери та похідні цінні папери	-
зобов'язаннях однієї юридичної особи (крім облігацій міжнародних фінансових організацій, що розміщуються на території України)	не більше 10
облігації однієї міжнародної фінансової організації, які розміщуються на території України	не більше 20
цінні папери (корпоративні права) одного емітента (крім облігацій міжнародних фінансових організацій, що розміщуються на території України)	не більше 10
облігації, розміщені на території України, однієї міжнародної фінансової організації	не більше 20

Джерело: удосконалено автором на основі [5]

інвестування.

Для визначення інвестиційної політики фонд формує інвестиційну декларацію, де відображаються основні напрями розподілу активів та наводяться обмеження інвестиційної діяльності згідно з законодавством.

Інвестиційна декларація розробляється і затверджується радою фонду, та реєстрації в Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку протягом 60 календарних днів після формування ради фонду.

Важливо зазначити, що ці обмеження дозволяють забезпечити диверсифікацію пенсійних активів та відносну безпеку коштів майбутніх пенсіонерів.

Загалом, активи НПФ формуються за рахунок пенсійних внесків учасників, які сплачують їх відповідно до пенсійного контракту (де може бути визначений мінімальний розмір внесків в межах 10% мінімальної заробітної плати).

Крім того, згідно з статтею 59 Закону пенсійний фонд має мати сформовані пенсійні схеми, де визначаються умови та порядок недержавного пенсійного забезпечення.

У пенсійній схемі відображається:

- опис всіх видів та умов здійснення пенсійних виплат;
- порядок визначення розміру пенсійних виплат;
- порядок та строки сплати пенсійних внесків, у тому числі можливість їх зміни за умовами пенсійного контракту;
- умови та порядок участі у пенсійній схемі;
- права та обов'язки вкладника, учасника фонду за даною пенсійною схемою;
- інші умови, що не суперечать законодавству.

У розрізі пенсійної схеми пенсійні виплати можуть здійснювати:

- пенсію на визначений строк;
- одноразову пенсійну виплату (ст. 60 Закону).

За статтею 60 Закону розміри пенсійних виплат учасникам визначаються з урахуванням акумульованих пенсійних внесків на індивідуальному пенсійному рахунку, тривалості виплати та формули розрахунку величини пенсії на визначений строк за методикою Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку.

Варто зазначити, що виплата довічної пенсії може здійснюватися лише страховими організаціями, з якими недержавний пенсійний фонд уклав договори

страхування довічної пенсії за рахунок активів, перерахованих страховій компанії.

Учасники НПЗ можуть отримувати ці виплати у разі укладання договору страхування довічної пенсії з страховою компанією.

Однак, якщо сума пенсійних накопичень не досягає мінімального розміру встановленого Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, учасник фонду має право отримати належні йому пенсійні кошти як одноразову пенсійну виплату.

Це ж властиво щодо інших учасників ринку (НПФ та банку), коли сума накопичень не відповідає встановленому Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку розміру (мінімальний розмір визначається виходячи із розміру прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб, а саме для виплати 50% від офіційно затвердженого на відповідний період прожиткового мінімуму протягом 10 років).

Іншим підставами для здійснення пенсійних виплат пенсійними фондами є (стаття 61 Закону):

- досягнення учасником пенсійного віку;
- визнання учасника особою з інвалідністю;
- медично підтверджений критичний стан здоров'я (онкозахворювання, інсульт тощо) учасника;
- виїзд учасника на постійне проживання за межі України;
- смерть учасника фонду.

Отже, дослідивши особливості функціонування суб'єктів системи НПЗ можна зробити висновок, що діяльність суб'єктів ринку строго регулюється законодавством від етапу залучення (акумулявання) внесків, етапу примноження (інвестування) коштів, так і до етапу виплати пенсій. Це дозволяє урегулювати діяльність суб'єктів ринку при досягненні їх цілей. Однак, це стосується лише НПФ, оскільки діяльність інших учасників ринку характеризується неоднозначністю законодавчого регулювання діяльності, що

спонукає здійснити подальшу оцінку та порівняння результатів діяльності усіх суб'єктів ринку для визначення їх потреби на фінансовому ринку.

1.3. Особливості функціонування недержавних пенсійних фондів у пенсійній системі країни

Імплементация недержавного пенсійного забезпечення у пенсійну систему країн світу вважається стратегічно необхідним кроком. Цьому сприяє ряд причин:

- вплив демографічних та політичних ризиків на НПЗ є значно меншим, ніж на державне забезпечення;
- НПЗ дозволяє підвищити рівень життя населення країни;
- акумульовані внески учасників формують інвестиційні фонди, які є джерелом довгострокових інвестицій країни [11].

Недержавне пенсійне забезпечення має ряд особливостей, які вирізняють його з пенсійної системи країни (Додаток Б).

Загалом, як вже зазначалось, пенсійні фонди функціонують в умовах жорстких обмежень, що має на меті знизити інвестиційні ризики та зберегти пенсійні кошти вкладників [14]. Зокрема, акумульовані активи фонду розподіляються між різними фінансовими інструментами у визначеній законодавством пропорції.

Однак, НПФ властива недостатня диверсифікація активів. Основні напрямки інвестування НПФ є депозити та державні облігації, що буде досліджено згодом. Це очевидна тенденція, адже в умовах нерозвиненості фондового ринку та нестабільності економічного стану України фактично нікуди більше вкладати кошти.

Втім, за даними Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, з 2019 року фондам було дозволено зараховувати в портфель іноземні активи, що може суттєво змінити дохідність фондів [15].

Крім того, варто підкреслити, що власником пенсійних коштів є учасник НПФ, який має накопичення на індивідуальному пенсійному рахунку. Тому, згідно з законодавством України учасник має право перевести пенсійні накопичення до іншого учасника ринку НПЗ (НПФ, страхової організації чи на банківський пенсійний рахунок). У разі ж смерті учасника пенсійного фонду накопичення на індивідуальному пенсійному рахунку нікуди не зникають, а виплачуються його спадкоємцям.

Найважливіше, що недержавний пенсійний фонд не може бути оголошений банкрутом та ліквідований згідно з чинним законодавством України про банкрутство. Тому, зважаючи на власність пенсійних рахунків, яка належить застрахованим особам, усі пенсійні накопичення переводяться до іншого недержавного пенсійного фонду, або ж на рахунок іншого учасника ринку (страхової організації чи банку).

Загалом, зважаючи на достатньо високий рівень уваги до діяльності НПФ, існує система контролю, яка складається з:

- державного контролю;
- взаємного контролю суб'єктів НПЗ;
- контролю з боку саморегульованих організацій;
- контролю з боку учасників НПФ;
- громадського контролю.

Система внутрішнього контролю забезпечується звітністю пенсійного фонду (публікується у друкованих та електронних засобах масової інформації) та обслуговуючих організацій перед зборами засновників і відповідними державними органами.

Загалом, незважаючи на 18 років функціонування на ринку України недержавні пенсійні фонди є новим фінансовим утворенням для переважної більшості населення України. Насамперед, це пояснюється побоювання населення довірити частину доходів маловідомим і ще не зарекомендованим установам [16].

Тим не менш, НПФ мають безсумнівну перевагу над банками, адже при відкритті депозитного пенсійного рахунку в банку особа одразу втрачає 19,50% (18% податку на доходи фізичних осіб та 1.5% військового збору) податків на нараховані відсотки. Для порівняння, в недержавному пенсійному фонді інвестиційні прибутки багато років реінвестуються без оподаткування.

Під час вибору недержавного пенсійного фонду, слід опиратись на певні значення: походження фонду; засновника фонду; показники прибутковості (чим вона вища, тим краще); динаміку чистої вартості одиниці пенсійних внесків по відношенню до індексу інфляції; структуру пенсійних активів (в які інструменти інвестує НПФ, їх ризиковість); відгуки про НПФ [17, 18].

Однак, якщо вести мову про загальну ефективність діяльності недержавних пенсійних фондів, як основних представників ринку недержавного пенсійного забезпечення, то варто зауважити, що станом на кінець 2021 року в Україні загалом було зафіксовано близько 10,88 млн. пенсіонерів, що мали право на одержання пенсійних виплат за солідарною системою [19]. Водночас, послугами недержавних фондів користувалися лише близько 889,70 тис. осіб. Число учасників, які мали право на одержання виплат сягала 89 тис. осіб, що складає лише 0,82% від загального числа пенсіонерів [20].

Отже, зважаючи на ряд очевидних недоліків функціонування солідарної пенсійної системи України, потребою у здійсненні ряду заходів для впровадження державної накопичувальної системи, недержавне пенсійне забезпечення стає чи не єдиним можливим варіантом стабілізації пенсійної системи країни.

Однак, слід зазначити, що результат розвитку недержавного пенсійного забезпечення зафіксований на досить низькому рівні. Тому, важливо надалі здійснити аналіз показників діяльності суб'єктів в динаміці, що дозволить зробити остаточний висновок, а також вивести ряд рекомендацій, які сприятимуть розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ ЗА 2018-2021 РР.

2.1. Оцінка сучасного стану застосування недержавних пенсійних програм

Згідно з статтею 2 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» послуги з недержавного пенсійного забезпечення можуть надавати недержавні пенсійні фонди, страхові організації та банківські установи.

Важливість функціонування НПЗ на сучасному етапі полягає не лише у майбутньому гарантуванні вищого рівня доходу пенсіонерів, ніж продукується державною, але й можливістю закумуляованих пенсійних внесків працювати на користь національної економіки та вітчизняних підприємств вже сьогодні. Такий трансформаційний ефект дозволяє генерувати більшу кількість оборотних коштів суб'єктами господарювання у вигляді інвестиційного капіталу, що водночас стимулює створення нових робочих місць, ріст надходжень в бюджет, покращення загальної інфраструктури ринку.

Світова практика передбачає функціонування учасників недержавного пенсійного забезпечення у 2-х форматах:

- працівник самостійно сплачує внески до недержавного пенсійного фонду, страхової компанії або банку, на основі укращеного договору;
- працівник та роботодавець розділяють участь у страхуванні робітника, розділяючи пенсійні внески між собою, та перекладаючи відповідальність за сплату на роботодавця.

Впровадження недержавного пенсійного забезпечення в Україні з червня 2004 року, коли набрав чинності Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» (№ 1057-IV), зумовило можливість пенсійного страхування населення за 2-ма програмами:

- з визначеними внесками, що передбачає закріплення розміру поточних внесків;
- з визначеними виплатами, що передбачає закріплення майбутніх пенсійних виплат на початковому етапі укладання договору страхування [5].

Відповідно, схеми з визначеними внесками передбачають непередбачувані пенсійні виплати в майбутньому, які складатимуться з загального обсягу сплачених внесків та нарахованого інвестиційного прибутку за мінусом винагороди особам, які надавали послуги пенсійного забезпечення. Натомість, фіксація майбутніх виплат передбачає фіксацію сум майбутніх виплат у пенсійному контракті. Фактично, це дозволяє перекласти інвестиційний та актуарний ризик на страхову компанію чи фонд.

Однак, зважаючи на міжнародний досвід, програми з визначеними виплатами вважаються більш витратними для роботодавця, що зумовлює необхідність розподілу внесків між працівником та роботодавцем.

В Україні ж на законодавчому рівні встановлено застосування схем з визначеними внесками для використання в практичній діяльності.

На цьому етапі, слід здійснити аналіз сучасного стану застосування пенсійних програм та особливості розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні через надавачів цих послуг (НАФ, страхові компанії та банки).

За даними Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку України на кінець 3-го кварталу 2021 року в Україні налічувалось 63 НПФ, з них 58 діючих, з загальною кількістю учасників - 889,7 тис. осіб (у 2019 році – 868,7 тис. осіб) [20]. Однак за даними Міністра соціальної політики Марини Лазебної, в Україні з усієї кількості функціонуючих недержавних пенсійних фондів активно розвивається та користується довірою населення лише 15 [21].

Незважаючи на зменшення кількості учасників ринку, адже у 2015 році НПФ налічувалось 72 од., сума активів учасників збільшується з 1,98 млрд грн у

2015 році до 3,79 млрд грн у 2021 році [22]. Крім того, зросла кількість укладених договорів до 93,4 тис. за 3-кв 2021 року.

Водночас, за даними Української Асоціації Інвестиційного Бізнесу, щомісячний огляд діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні станом на 30.09.2021 року включав аналіз 56 НПФ з загальною чистою вартістю активів 2,12 млрд. грн. Натомість, станом на 30.09.2022 року у огляд входило 53 НПФ з загальною чистою вартістю активів у розмірі 2,16 млрд. грн.

Загалом, кількість НПФ, адміністраторів та КУА в Україні характеризується зменшенням в тенденції (рис. 2.1).

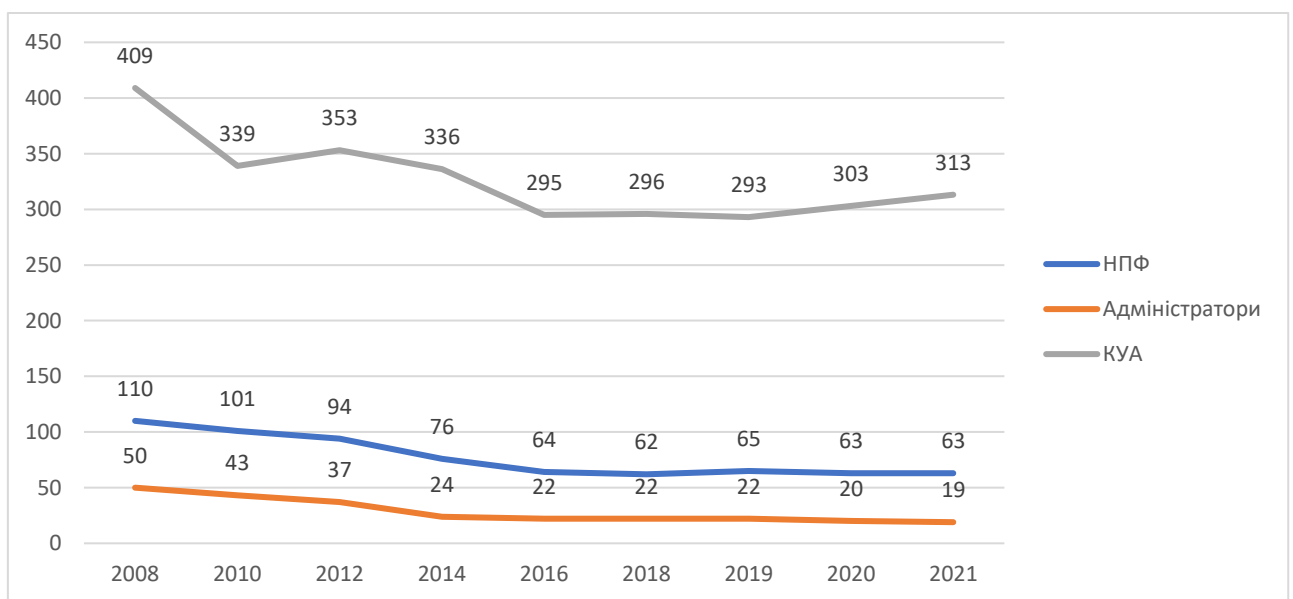

Рис. 2.1. Динаміка кількості НПФ, адміністраторів та КУА в Україні за 2004-2021 рр., од.

Джерело: сформовано автором на основі оприлюдненої інформації Комісією з цінних паперів та фондового ринку [22]

Зокрема, видно, що з 2008 року кількість НПФ зменшилась з 110 до 63 одиниць у 2021 році; кількість адміністраторів – з 50 до 19 одиниць у 2021 році; КУА – з 409 до 313 у 2021 році. Однак, незважаючи на значне зменшення кількості учасників ринку, до прикладу, у розрізі функціонування адміністраторів це слід оцінювати позитивно, адже перед ними немає зобов'язання укладання договору про здійснення діяльності лише з одним фондом, тому велика кількість адміністраторів щодо кількості НПФ є зайвою на ринку.

Якщо врахувати те, що, до прикладу, в Польщі чисельність застрахованих осіб складає 11 млн осіб, пенсійними внесками яких переважно оперує 16 фондів; в Чилі близько 80% застрахованих сплачують внески до 5 найбільших фондів; кількість фондів в Україні є достатньою для забезпечення населення додатковою пенсією.

Попри зменшення кількості учасників ринку пенсійного страхування, слід відмітити позитивну тенденцію залучення пенсійних внесків існуючими фондами, що вказує на їх ефективність (рис. 2.2).

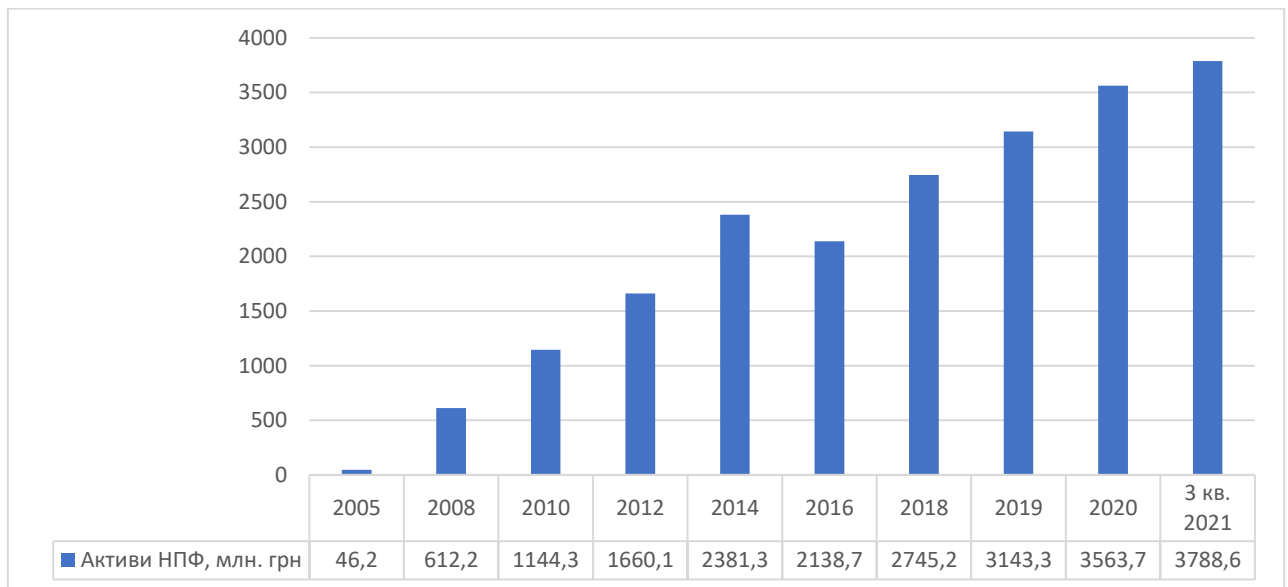

Рис. 2.2. Динаміка вартості активів НПФ в Україні з 2005-2021 рр, од.

Джерело: сформовано автором на основі оприлюдненої інформації Комісією з цінних паперів та фондового ринку [22]

До прикладу, загальна вартість активів недержавних пенсійних фондів збільшилась з 46,2 млн. грн у 2005 році до 3788,6 млн. грн у 2021 році.

Щодо місцезнаходження фондів, то переважна кількість суб'єктів сконцентрована у Києві (рис. 2.3).

Зважаючи на розподіл НПФ по території України можна зробити висновок, що ринок характеризується високим рівнем концентрації, адже у Києві зосереджено 40 установ, коли в інших областях країни функціонує лише 18 установ.

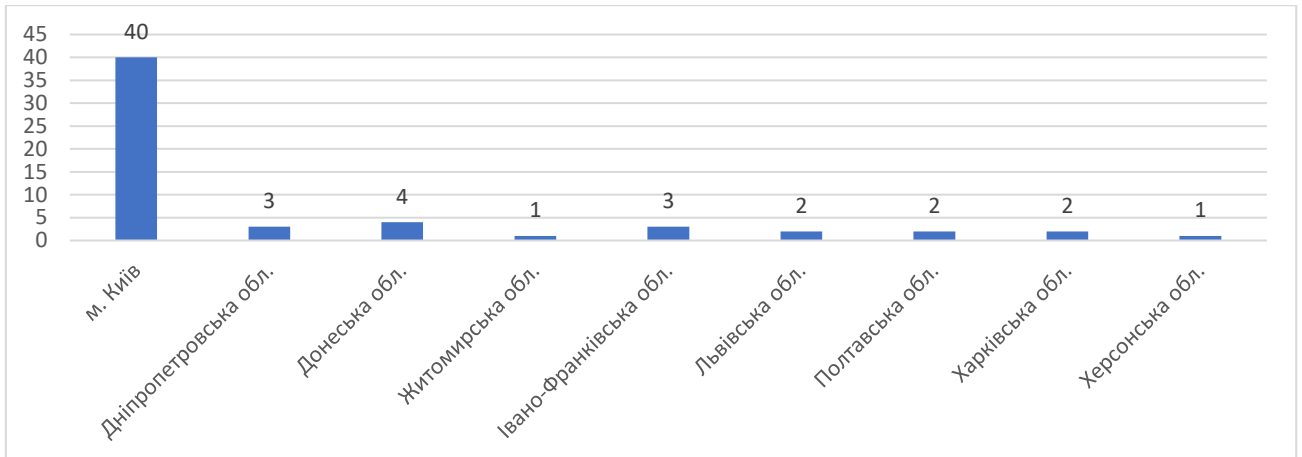

Рис. 2.3. Територіальний розподіл кількості НПФ в Україні станом на 30.09.2021, од.

Джерело: сформовано автором на основі оприлюдненої інформації Комісією з цінних паперів та фондового ринку [22]

Якщо аналізувати учасників фонду (фізичних осіб або працівників, на користь яких сплачуються внески) та вкладників (юридичних або фізичних осіб, які здійснюють сплату внесків на користь учасника) то з рисунку 2.4 видно, що основну частину контрактів у 2021 році було укладено з фізичними особами.

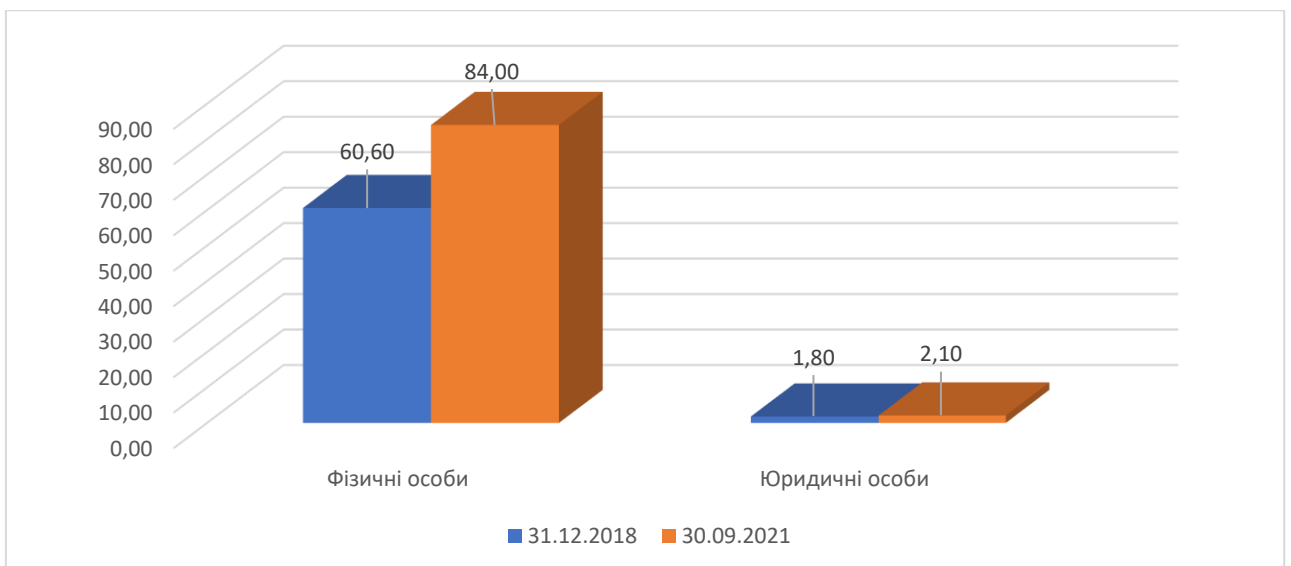

Рис. 2.4. Структура укладених пенсійних контрактів за учасниками НПФ в Україні станом на 31.12.2018 та 30.09.2021 року, тис. осіб

Джерело: сформовано автором на основі оприлюдненої інформації Комісією з цінних паперів та фондового ринку [22]

Попри окремі негативні значення, все ж загальна тенденція залучення учасників НПФ є позитивною, адже спостерігається поступове збільшення

залучення учасників до ринку недержавного пенсійного забезпечення. З динаміки показників видно, що кількість учасників, що уклали контракти, має тенденцію до збільшення з 2018 року щодо обох фізичних та юридичних осіб (фізичних осіб - з 60,60 тис. осіб до 84,00 тис. осіб; юридичних осіб – з 1,80 тис. осіб до 2,10 тис осіб).

Загалом, непоширеність використання недержавних пенсійних програм серед підприємств України пояснюється тим, що на сьогодні стабільно працюючих та фінансово спроможних суб'єктів досить мало. Переважно такі додаткові соціальні блага надають державні компанії або великі, приватні компанії, де кадровим питанням приділяється достатньо уваги.

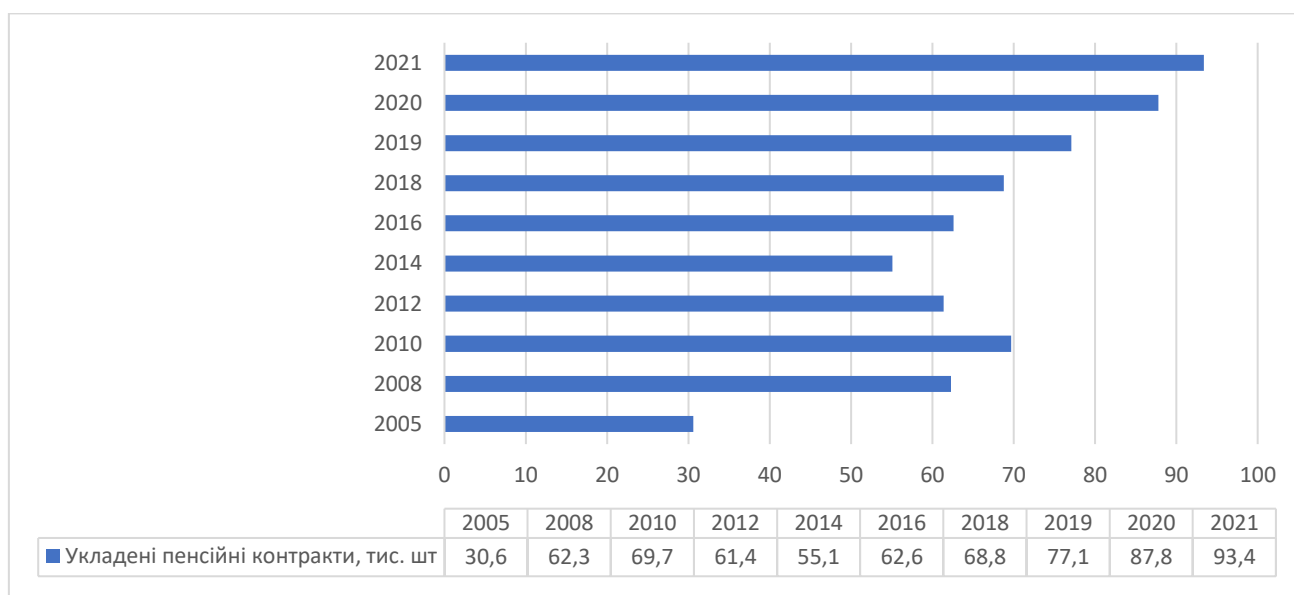

Рис. 2.5. Динаміка кількості укладених пенсійних контрактів з НПФ в Україні з 2005 по 2021 рр, шт.

Джерело: сформовано автором на основі оприлюдненої інформації Комісією з цінних паперів та фондового ринку [22]

Динаміка ж вказана в рисунку 2.5, де можна побачити поступове збільшення кількості укладених пенсійних контрактів з 2004 року, підтверджує вищенаведений висновок щодо підвищення рівня ефективності функціонування пенсійних фондів.

Кількість укладених контрактів збільшилась з 30,60 тис. шт у 2004 році до 93,40 тис. шт у 2021 році. Однак, в порівнянні з кількістю населення країни та пенсіонерів, ці цифри досі є незначними.

Важливо також здійснити статево-віковий аналіз учасників ринку (рис. 2.6, 2.7).

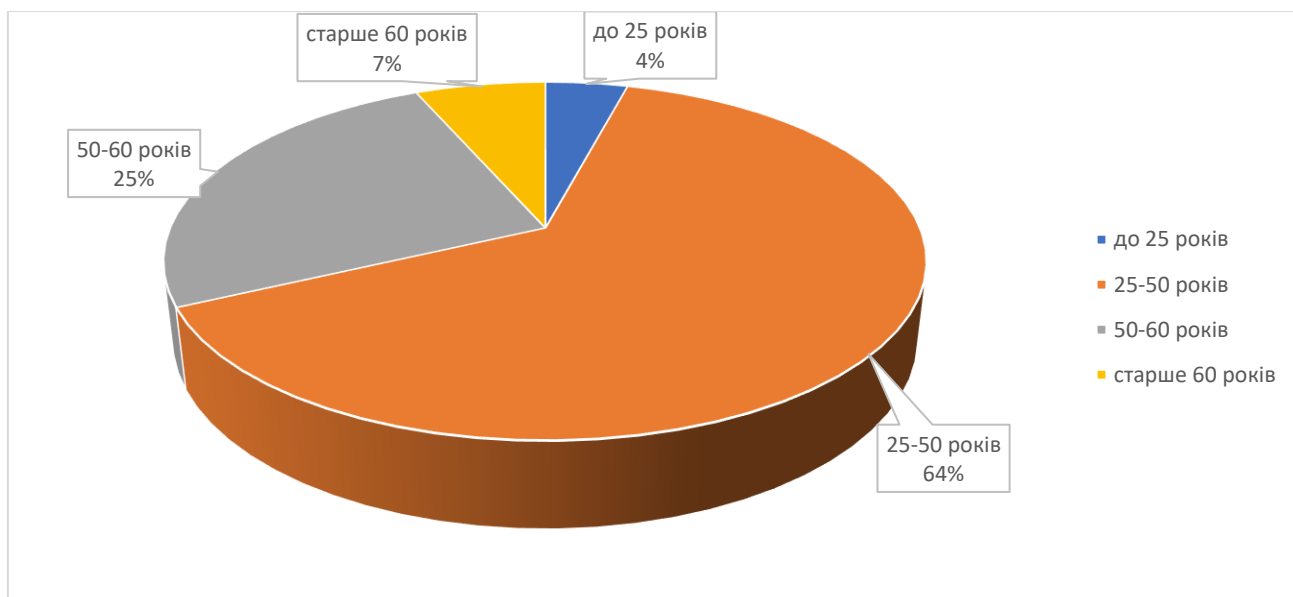

Рис. 2.6. Вікова структура учасників НПЗ станом на 31.12.2014 року, %

Джерело: сформовано автором на основі оприлюдненої інформації Комісією з цінних паперів та фондового ринку [22]

Загальна кількість учасників ринку у 2014 році становила 833,80 тис. осіб та розподілялась за наступними віковим критерієм:

- 64% ринку НПЗ становили учасники 25-50 років;
- 25% - 50-60 років;
- 7% - старше 60 років;
- 4% - до 25 років.

Натомість, за результатами 9 місяців 2021 року до пенсійних програм було залучено понад 889,70 тис. осіб, з яких:

- 54% становили особи 25-50 років;
- 25% - особи 50-60 років;
- 20% - особи 60 років;
- 1% - особи до 25 років.

Слід відмітити, що в динаміці кількість учасників збільшилась щодо усіх вікових груп протягом останніх років. Зменшення ж характерне для вікової групи 25-50 років, що зумовлено закінченням строку дії контракту, настанням пенсійного віку та передачі коштів до страхової компанії (для виплати довічної

пенсії), до одноразової виплати коштів чи для виплати пенсії на визначений строк, або перехід в іншу вікову групу.

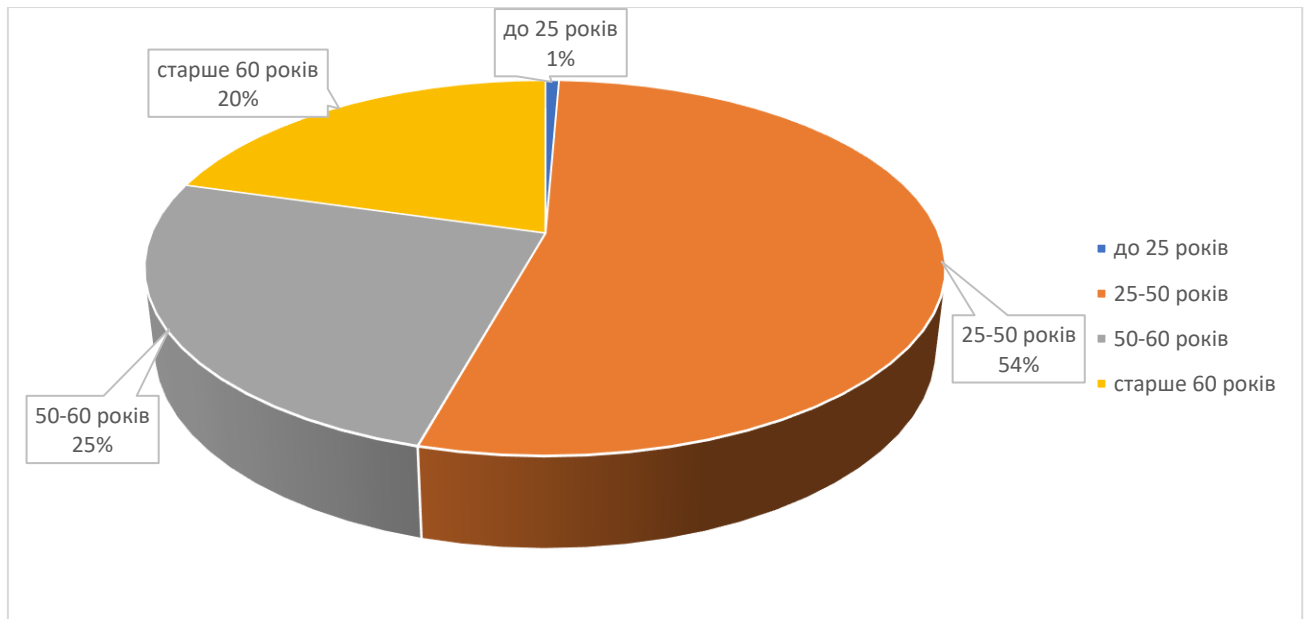

Рис. 2.7. Вікова структура учасників НПЗ за укладеними контрактами станом на 30.09.2021 р, %

Джерело: сформовано автором на основі оприлюдненої інформації Комісією з цінних паперів та фондового ринку [22]

Таким чином, аналізуючи зображені в таблиці дані, слід враховувати, що міг відбутись вихід певної кількості учасників на пенсію, перехід учасників з однієї вікової групи в іншу.

Водночас, можна спостерігати, негативну динаміку щодо залучення осіб до 25 років: у 2014 році до пенсійних фондів було залучено 34,7 тис. осіб, а вже у 2021 році – лише 5,8 тис. осіб.

Якщо характеризувати інших учасників ринку (страхові організації та банки) можна помітити, що їх участі у НПЗ є незначною.

До прикладу, страхові організації, які пропонують послуги пенсійного страхування, попри збільшення рівня резервів та кількості учасників з 2010 років, мають незначні результати діяльності на ринку: з кількістю учасників 50,40 тис. осіб страхові організації мають близько 300,10 млн. грн резерву страхування життя за пенсійними програмами.

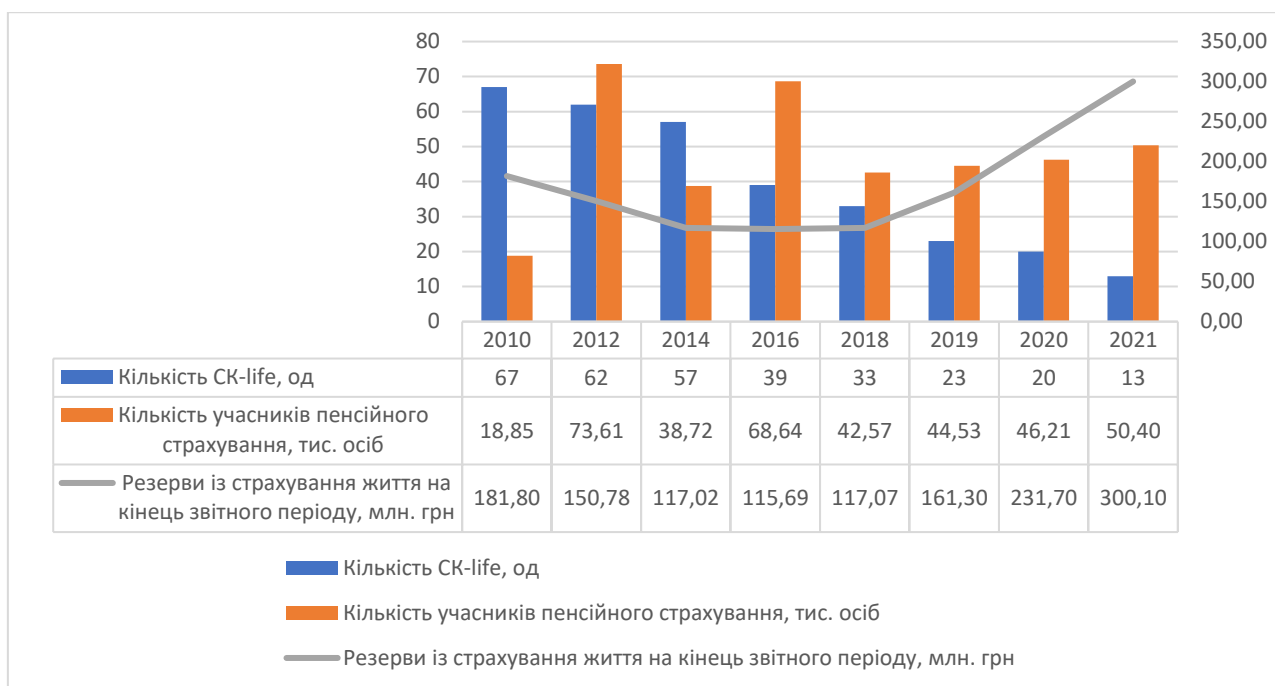

Рис. 2.8. Кількість страхових організацій та їх учасників за договорами страхування, якими передбачено досягнення застрахованою особою визначеного договором пенсійного віку за 2010-2021 рр.

Джерело: сформовано автором на основі оприлюдненої інформації Національним банком України [23]

Крім того, за даними Ліги страхових організацій, послуги накопичувального пенсійного страхування активно надаються лише 20 страховими компаніями [24]. Серед яких виділяють: ПрАТ «СК «Aegon Life Ukraine», ПрАТ «УАСК «Аска Життя», ПрАТ «СК «PZU Україна Страхування життя» та інші.

Щодо банків - страхування, пенсійні та стандартизовані гарантійні схеми не користуються популярністю з боку населення, адже в НБУ відсутні дані щодо діяльності банків в цій сфері.

Таким чином, на сьогоднішній день є потенціал до розвитку суб'єктів НПЗ та до збільшення кількості учасників. З аналізованих даних видно, що в сукупності лише 13% від загальної кількості економічно активного населення України приймають участь у системі добровільного накопичувального пенсійного забезпечення. Отже, застосування недержавних пенсійних програм в

Україні на ринку НПЗ досі знаходиться на етапі впровадження, а головне - розвитку.

2.2. Структурно-динамічний аналіз фінансових потоків системи недержавного пенсійного забезпечення

Трансформація ринкової економіки, старіння на зменшення кількості зайнятого населення, міграція населення за кордон, високий рівень тінізації економіки та фінансова криза призвели до наявної диференціації та невідповідності пенсійних виплат з Пенсійного фонду України (далі - ПФУ) потребам населення пенсійного віку. В результаті, за даними пенсійного фонду, станом на 1 жовтня 2021 року понад 70,90% пенсіонерів отримували від 1800 до 4000 грн пенсійних виплат, а лише 29,10% - від 4001 до 10000 грн [25]. До того ж, станом на 1 січня 2021 року кількість людей пенсійного віку становила близько 11,10 млн. осіб з середнім розміром пенсійних виплат 3507,51 грн, натомість кількість зайнятого населення становила 14,81 млн. осіб з середньою зарплатою 12337,00 грн (середня сума нарахованого ЄСВ - 2714,14 грн, яка розподіляється між 3-ма фондами і лише частина потрапляє до ПФУ). Тобто, на початку 2021 року коефіцієнт заміщення становив лише 28,43% (32,15% у 2018 році), хоча зобов'язанням України перед Міжнародною організацією праці мати показник не нижче 40,00%.

Виходить ситуація, коли держава неспроможна виконувати покладені на неї функції в повному обсязі, адже наявний рівень пенсійних виплат не відповідає фактичному прожитковому мінімуму, який необхідний для забезпечення гідного життя особи або нормального її функціонування, що за даними Міністерства соціальної політики України станом на 1 січня 2021 року становив 4114 грн (з урахуванням суми обов'язкових платежів – 4714 грн) [26].

Можливим виходом з ситуації є розвиток 3-го рівня пенсійного забезпечення країни - недержавне пенсійне забезпечення. Адже зважаючи на сучасні деструктивні щодо економіки країни події, учасники ринку НПЗ

виконують дуже важливу функцію: попри надання фінансових послуг з перейняття ризику, шляхом забезпечення осіб пенсійними виплатами в майбутньому, постачають економіку фінансовим ресурсами, тобто беруть участь у процесі відтворення економіки.

Таблиця 2.1

Динаміка основних показників діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні за 2018-9 місяців 2021 рр.

Показники	Роки				Темп приросту, %		
	2018	2019	2020	Станом на 30.09.2021	2019/2018	2020/2019	2021/2020
Кількість укладених пенсійних контрактів, тис. шт.	68,80	77,10	87,80	93,40	12,10	13,90	6,38
Загальна кількість учасників НПФ, тис. осіб	855,30	874,60	883,00	889,70	2,30	1,00	0,76
Загальна кількість вкладників, тис. осіб	62,40	80,10	81,90	86,10	28,40	2,20	5,13
у тому числі:							
юридичні особи	1,80	2,20	2,10	2,10	22,20	-4,50	0,00
фізичні особи	60,60	77,90	79,80	84,00	28,50	2,40	5,26
Загальна вартість активів НПФ, млн. грн.	2745,2	3143,30	3563,70	3788,60	14,50	13,40	6,31
Пенсійні внески, млн. грн.	2000,5	2160,80	2377,90	2555,00	8,00	10,00	7,45
у тому числі:							
від фізичних осіб	172,10	222,70	300,70	390,60	29,40	35,00	29,90
від фізичних осіб-підприємців	0,20	0,20	0,30	0,30	0,00	50,00	0,00
від юридичних осіб	1827,7	1937,30	2075,50	2162,60	6,00	7,10	4,20
Пенсійні виплати, млн. грн.	809,90	947,40	1107,40	1240,80	17,00	16,90	12,05
Кількість учасників, що отримали/отримують пенсійні виплати, тис. Осіб	81,30	83,90	87,00	89,00	3,20	3,70	2,30
Сума витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, млн. грн.	327,20	389,10	456,10	509,90	18,90	17,20	11,80

Джерело: сформовано автором на основі річного звіту Національної комісії цінних паперів та фондового ринку [22]

Аналізуючи основні показники діяльності НПФ, наведені у таблиці 2.1, видно, що темп росту укладання пенсійних контрактів в динаміці має тенденцію до росту. До прикладу, лише у 2018 році адміністраторами недержавних

пенсійних фондів було укладено 68,80 тис. пенсійних контрактів, а вже у станом на 30 вересня 2021 року 93,40 тис. шт., тобто темп приросту за майже 3 роки становить 35,76%.

Незважаючи на досить низький рівень охопленості населення пенсійними програмами від підприємств, як було згадано в підпункті 2.1, обсяг сплачених пенсійних внесків юридичними особами в разі перевищує суму пенсійних внесків фізичних осіб.

Кількість вкладників юридичних осіб станом на 30.09.2021 становить 2,1 тис. осіб, а внески – 2162,60 млн. грн. Для порівняння, кількість вкладників фізичних осіб становить 84,00 тис. осіб, а внески – 390,60 млн. грн.

Загальна кількість учасників НПФ в кінці 2020 року становила 883,00 тис. осіб (лише 5,96% від кількості зайнятого населення). В кінці 2021 року показник становив 889,70 тис. осіб (5,56% від зайнятого населення). Крім того, зросла кількість осіб, які отримують/отримували пенсійні виплати з 81,30 тис. осіб у 2018 році до 89,00 тис. осіб у 2021 році. Середній рівень виплат на одного учасника становить 7,9 тис. грн (7,1 тис. грн у 2018 році).

Проаналізувавши кількісні аспекти діяльності учасників ринку НПЗ, необхідно звернути увагу на якісний вираз показників розвитку системи, проаналізувати їх фінансові потоки.

Перш за все слід звернути увагу на вхідні фінансові потоки, адже вони дозволяють здійснювати вихідні платежі.

Основним якісним показником, який дозволяє оцінити стан розвитку ринку недержавного пенсійного забезпечення, зокрема у розрізі діяльності НПФ, є обсяг залучуваних пенсійних внесків. Зокрема, згідно з результатами таблиці 2.1, показник зростає в динаміці: обсяг залучуваних внесків НПФ зріс на 27,72% в порівнянні з 2018 роком. На таке збільшення показника найбільше вплинуло збільшення вкладів від фізичних осіб сумарно на 126,96% або 218,50 млн. грн та юридичних осіб на 18,32% або 334,90 млн. грн. Збільшення вкладів від юридичних осіб сигналізує про збільшення ролі пенсійного забезпечення роботодавцями своїх працівників.

За останні роки активи, внески та виплати недержавних пенсійних фондів зросли в декілька разів, і, на сьогодні, вони складають 3788,60 млн. грн., 2555,00 млн. грн та 1240,80 млн. грн відповідно. Крім того, з рис. 2.9 видно, що спостерігається щорічний приріст показників.

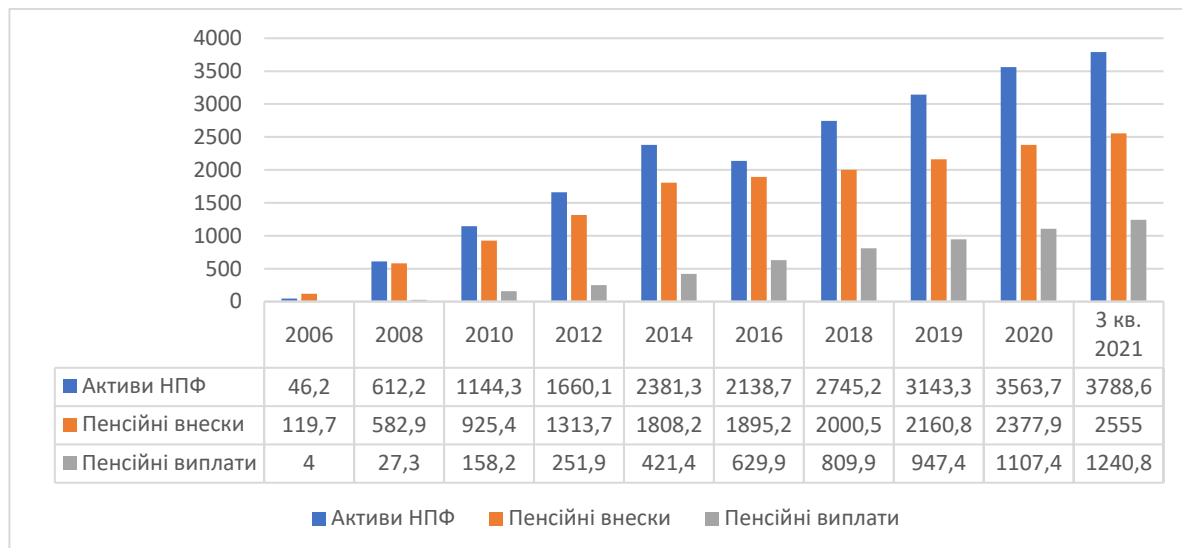

Рис. 2.9. Динаміка активів, пенсійних внесків та виплат за 2006 – 2021 рр., млн. грн.

Джерело: сформовано автором на основі річного звіту Національної комісії цінних паперів та фондового ринку [22]

Слід відмітити, що крім високого рівня концентрації притаманної розташуванню НПФ в Україні, концентрація притаманна й зосередженню активів ринку в декількох найбільших фондах. До прикладу, за результатами таблиці 2.2 можна відмітити, що близько 90% всіх активів фондів зосереджені у 10 фондах країни.

Зокрема, найбільшим за обсягом активів є Корпоративний недержавний пенсійний фонд «Національного банку України» (близько 44% активів ринку). За ним йдуть Непідприємницьке товариство "Недержавний корпоративний пенсійний фонд ВАТ "Укресімбанк" та Відкритий пенсійний фонд "ОТП Пенсія", які акумулюють близько 9% та 8% активів ринку відповідно.

Крім вартості активів недержавних пенсійних фондів при аналізі слід враховувати динаміку чистої вартості одиниці пенсійних активів, що дозволяє

Таблиця 2.2

Динаміка чистої вартості пенсійних активів серед лідерів ринку НПЗ на кінець 30.09.2021 рік, млн. грн.

Недержавний пенсійний фонд	Чиста вартість пенсійних активів, млн. грн	Структура, %
Корпоративний недержавний пенсійний фонд Національного банку України	1666,39	43,98
Непідприємницьке товариство "Недержавний корпоративний пенсійний фонд ВАТ "Укрексімбанк"	320,80	8,47
Відкритий пенсійний фонд "ОТП Пенсія"	304,14	8,03
ВІДКРИТИЙ ПЕНСІЙНИЙ ФОНД "ПРИВАТФОНД"	275,15	7,26
Відкритий недержавний пенсійний фонд "Емерит-Україна"	213,54	5,64
Відкритий пенсійний фонд «Фармацевтичний»	180,14	4,75
Непідприємницьке товариство "Відкритий пенсійний фонд" Династія"	114,08	3,01
ПРОФЕСІЙНИЙ ПЕНСІЙНИЙ ФОНД НЕАЛЕЖНОЇ ГАЛУЗЕВОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ СПІЛКИ ЕНЕРГЕТИКІВ УКРАЇНИ	96,89	2,56
НЕПІДПРИЄМНИЦЬКЕ ТОВАРИСТВО "ВІДКРИТИЙ НЕДЕРЖАВНИЙ ПЕНСІЙНИЙ ФОНД "ВСІ"	75,65	2,00
Відкритий недержавний пенсійний фонд "Золота осінь"	61,63	1,63
Всього активів НПФ України	3788,6	-
Всього активів серед 10-ти лідерів ринку	3308,42	87,33

Джерело: сформовано автором на основі річного звіту Національної комісії цінних паперів та фондового ринку [22]

визначити суми пенсійних коштів, які належать учасникам пенсійного фонду, тобто знаходяться на їх індивідуальному пенсійному рахунку (рис. 2.10).

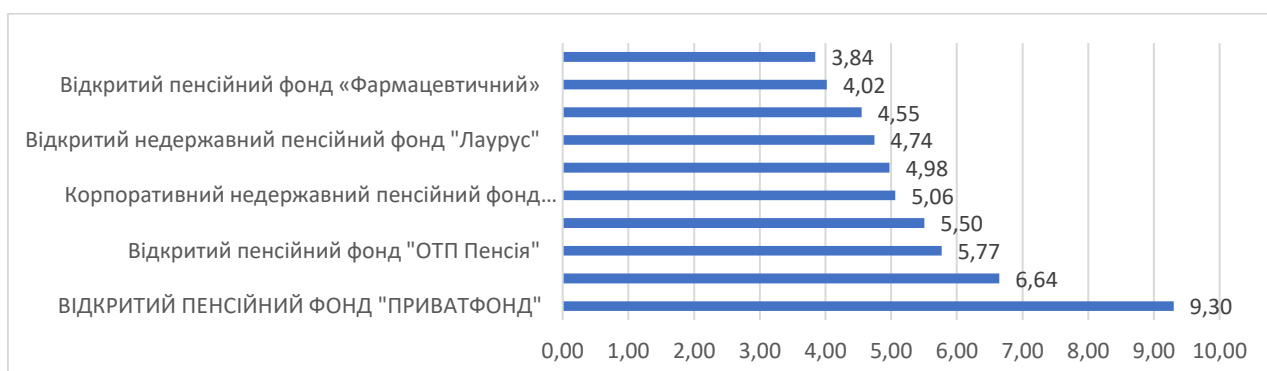

Рис. 2.10. Динаміка чистої вартості одиниці пенсійних активів, на 30.09.2021 року серед лідерів ринку НПЗ за показником, грн

Джерело: сформовано автором на основі річного звіту Національної комісії цінних паперів та фондового ринку [22]

Фактично, це дозволить визначити ефективність діяльності недержавних пенсійних фондів, прибутковість їх інвестиційної діяльності.

Загалом, слід виділити, що лідером за чистою вартістю одиниці пенсійних активів серед НПФ України є відкритий пенсійний фонд "ПРИВАТФОНД" – 9,30 грн станом на 30.09.2021 р.

Якщо ж аналізувати фінансові потоки НПФ за напрямками розподілу, то важливо звернути увагу на витрати на обслуговування фонду та пенсійні виплати.

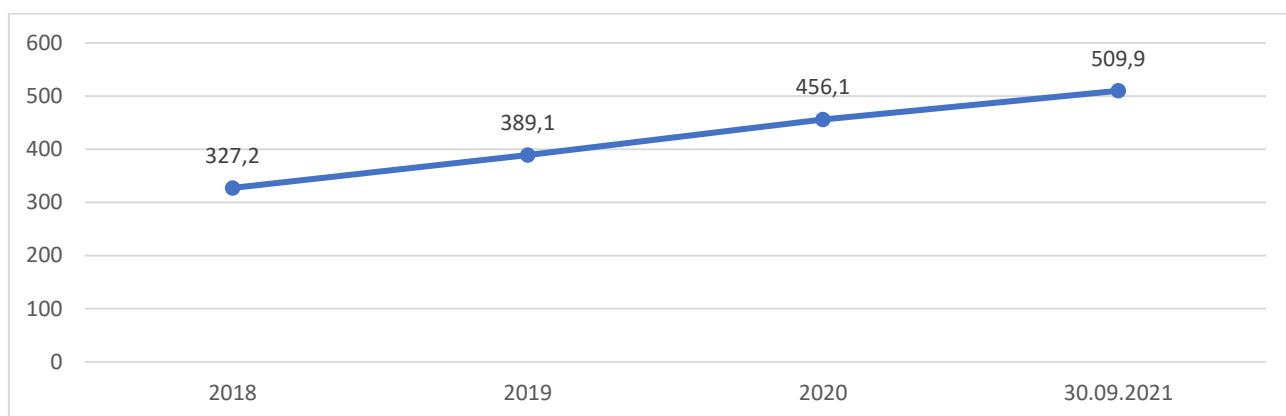

Рис. 2.11. Динаміка витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів за 2018 – 30.09.2021 рр., млн. грн.

Джерело: сформовано автором на основі річного звіту Національної комісії цінних паперів та фондового ринку [22]

Зважаючи на дані рисунку, обсяг витрат фондів на обслуговування, які відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, з кожним роком зростають. Зокрема, слід відзначити, що з 2018 року відбулося зростання на 55,84% або 182,70 млн. грн.

Якщо ж аналізувати витрати НПФ у розрізі обслуговування його діяльності з таблиці 2.3 видно, що найбільша частка витрат спрямована на винагороду за надані послуги з управління активами НПФ, а саме 54,91% загальної вартості таких витрат, та має тенденцією до зростання щороку.

Найбільш важливим показником для учасників фонду, власників пенсійних активів, є виплати учасникам. Незважаючи на свою нетривалість

Таблиця 2.3

Динаміка структури витрат, що відшкодовуються, за рахунок пенсійних активів на обслуговування фонду за 2018-30.09.2021 рр, млн. грн

Витрати	Станом на			Структура, %		
	31.12.2019	31.12.2020	30.09.2021	2019	2020	2021
Винагорода за надання послуг з управління активами НПФ	219,1	252,6	280,0	56,31	55,38	54,91
Оплата послуг зберігача	22,7	27,7	31,7	5,83	6,07	6,22
Оплата послуг з проведення планових аудиторських перевірок НПФ	6,9	8,6	10,2	1,77	1,89	2,00
Оплата послуг, пов'язаних із здійсненням операцій з пенсійними активами, які надаються третіми особами	4,8	5,5	6,1	1,23	1,21	1,20
Оплата інших послуг, надання яких передбачено чинним законодавством з недержавного пенсійного забезпечення (у тому числі послуг з адміністрування НПФ)	135,6	161,7	181,9	34,85	35,45	35,67
Загальна сума витрат, що відшкодовані за рахунок пенсійних активів	389,1	456,1	509,9	100,00	100,00	100,00

Джерело: сформовано автором на основі річного звіту Національної комісії цінних паперів та фондового ринку [22]

функціонування на ринку України НПФ вже виконують свої зобов'язання по виплаті коштів учасникам (рис. 2.12).

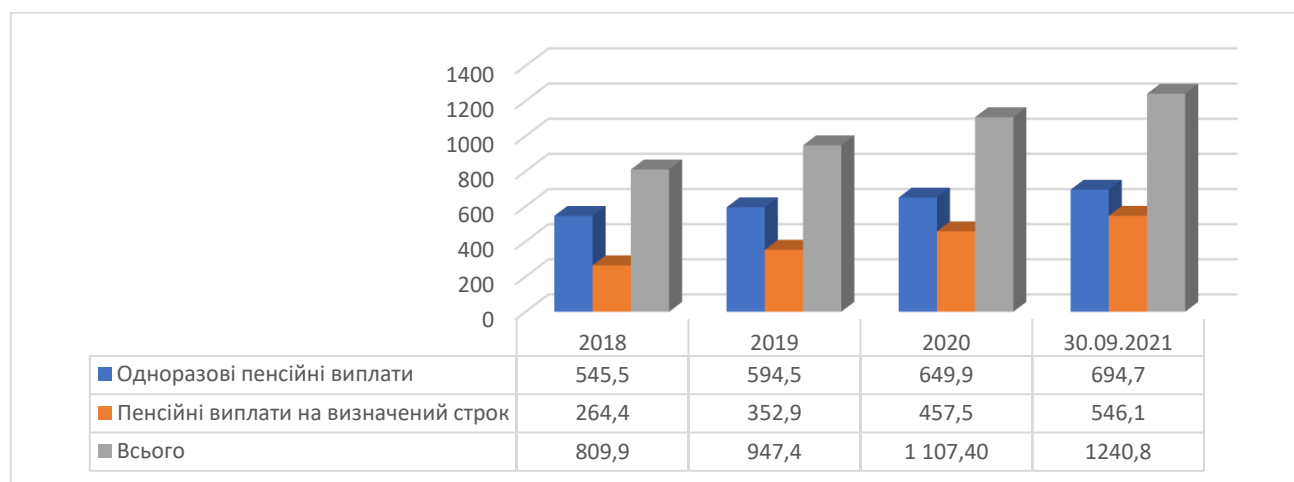

Рис. 2.12. Динаміка пенсійних виплат НПФ за 2018-30.09.2021 рр, млн. грн

Джерело: сформовано автором на основі річного звіту Національної комісії цінних паперів та фондового ринку [22]

Згідно з даними рисунку, обсяг виплат учасникам фонду має тенденцію до росту. Зокрема, з 2018 року обсяг виплат зріс на 53,20%, чому найбільше сприяв ріст пенсійних виплат на визначений строк на 106,54% або 281,70 млн. грн. Однак, найбільшу частку пенсійних виплат за результатом 9 місяців 2021 року становили одноразові виплати, що становили 56,23% від загальних виплат НПФ.

Важливо зауважити, що наразі лише невелика кількість учасників пенсійного віку, мають на індивідуальному пенсійному рахунку суму, яка необхідна для виплати половини розміру прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб протягом 10 років, тому переважна більшість учасників отримують всю суму одноразово.

Слід зауважити, що в результаті опитування населення проведеного Проектом USAID «Трансформація фінансового сектору» у 2017 році серед респондентів лише 6% осіб вважали себе обізнаними щодо функціонування недержавного пенсійного забезпечення (3-го рівня) в Україні, а 34% – чули про функціонування системи [27].

Загалом, населення скептично відноситься до НПФ, як реального способі заощаджень на майбутнє, адже більша половина (54%) респондентів не бачать необхідності ставати учасниками таких фондів, а майже 68,50% респондентів перекладають відповідальність за свою старість на державу [28].

Відповідно, така ж ситуація спостерігається в галузі страхування життя. Згідно з даними додатку А можна спостерігати динаміку основних показників діяльності страхових компаній галузі страхування життя, зокрема у розрізі пенсійного страхування.

Насамперед, слід відмітити поступове зростання надходжень страхових платежів та збільшення обсягу виплат, ріст яких становив 112,68% та 279,07% відповідно з 2018 року. Крім того, відбувається поступове зростання частки пенсійного страхування в загальних показниках страхування життя страхових компаній. Зокрема, частка валових надходжень на кінець 2021 року становила

1,61%, коли у 2018 році показник становив 1,14%. Тобто, наразі в Україні відбувається поступовий розвиток недержавних пенсійних фондів та зниження рівня розвитку пенсійного страхування, що відображає динаміка основних показників їх діяльності.

Слід відмітити, що основними гравцями на ринку, на сьогоднішній день є ПрАТ «СК «Aegon Life Ukraine», ПрАТ «УАСК «АСКА-ЖИТТЯ» та ПрАТ «СК «PZU Україна Страхування життя» [29].

Зважаючи на вищенаведену інформацію можна констатувати, що в цілому система НПЗ знаходиться в стані розвитку. Адже обсяги фінансових потоків та діяльність учасників НПЗ в динаміці характеризується нестабільністю, що в більшій мірі пояснюється економічною ситуацією та низькою доходністю інвестиційної діяльності, що слід дослідити надалі.

2.3. Особливості інвестиційної діяльності недержавних пенсійних фондів

Трансформаційний ефект при акумуляції пенсійних внесків у інвестиційний капітал дозволяє впливати на економічний розвиток країни, через спрямування капіталу у реальний сектор економіки, що дозволяє стимулювати створення нових робочих місць, забезпечувати вищу доходність для учасників ринку НПЗ, а в результаті кінцевих учасників (колишніх вкладників).

Однак, зважаючи на те, що український фондовий ринок є нерозвинений, а торги на біржах проводяться переважно щодо продажу державних облігацій (більше 90,00% торгів), пенсійні активи НПФ розподіляються переважно в державні боргові цінні папери та депозитні рахунки банків (табл. 2.4).

Відповідно, станом на 30.09.2021 року основу інвестиційного портфеля недержавних пенсійних фондів склали вклади у державні цінні папери – 48,80% вартості інвестиційного портфеля НПФ, а 35,00% спрямовувалось на депозитні рахунки банків. Крім того, вклади пенсійних фондів у державні цінні

папери має тенденцію до росту, адже у 2018 році частка становила 40,76% (відбувся ріст на 84,00% або 884,20 млн. грн).

Таблиця 2.4

Структура інвестиційного портфелю недержавних пенсійних фондів в Україні у 2018-30.09.2021 рр.

Показники	Роки								Темп приросту, %		
	2018		2019		2020		30.09.2021		2019/ 2018	2020/ 2019	2021/ 2020
	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%			
Грошові кошти розміщені на депозитах	1105,5	44,84	1221,60	38,86	1383,80	38,83	1326,20	35,00	10,50	13,28	-4,16
Державні цінні папери	1004,9	40,76	1455,10	46,29	1781,00	49,98	1849,10	48,80	44,80	22,40	3,82
Облігації підприємств	202,40	8,21	236,70	7,53	192,50	5,40	368,70	9,70	16,95	-18,67	91,53
Об'єкти нерухомості	62,60	2,54	86,80	2,76	90,00	2,53	116,10	3,10	38,66	3,69	29,00
Дебіторська заборгованість	41,80	1,70	66,10	2,10	39,80	1,12	46,60	1,20	58,13	-39,79	17,09
Акції	14,30	0,58	45,70	1,45	50,40	1,41	56,40	1,50	219,58	10,28	11,90
Інші інвестиції	21,00	0,85	26,30	0,84	15,20	0,43	15,20	0,40	25,24	-42,21	0,00
Банківські метали	10,10	0,41	5,00	0,16	11,00	0,31	10,30	0,30	-50,50	120,00	-6,36
Всього	2465,6	100,0	3143,30	100,00	3563,7	100,0	3788,6	100,0	27,49	13,37	6,31

Джерело: сформовано автором на основі річного звіту Національної комісії цінних паперів та фондового ринку [22]

Однак, за аналізовані роки спостерігалось зменшення темпів вкладів НПФ на депозитні рахунки в банках (у 2018 році частка вкладів складала 44,84%) (рис. 2.13).

Наступним напрямком вкладання коштів НПФ є облігації підприємств, частка яких становить 9,70% у 2021 році, та має тенденцію до росту (частка у 2018 році становила 8,21%) (рис. 2.14).

Загалом, переважними інструментами фінансування фондів є об'єкти з мінімальним рівнем ризику, що допомагає захистити кошти від інфляції, забезпечити приріст капіталу та виконати їх основне соціальне призначення.

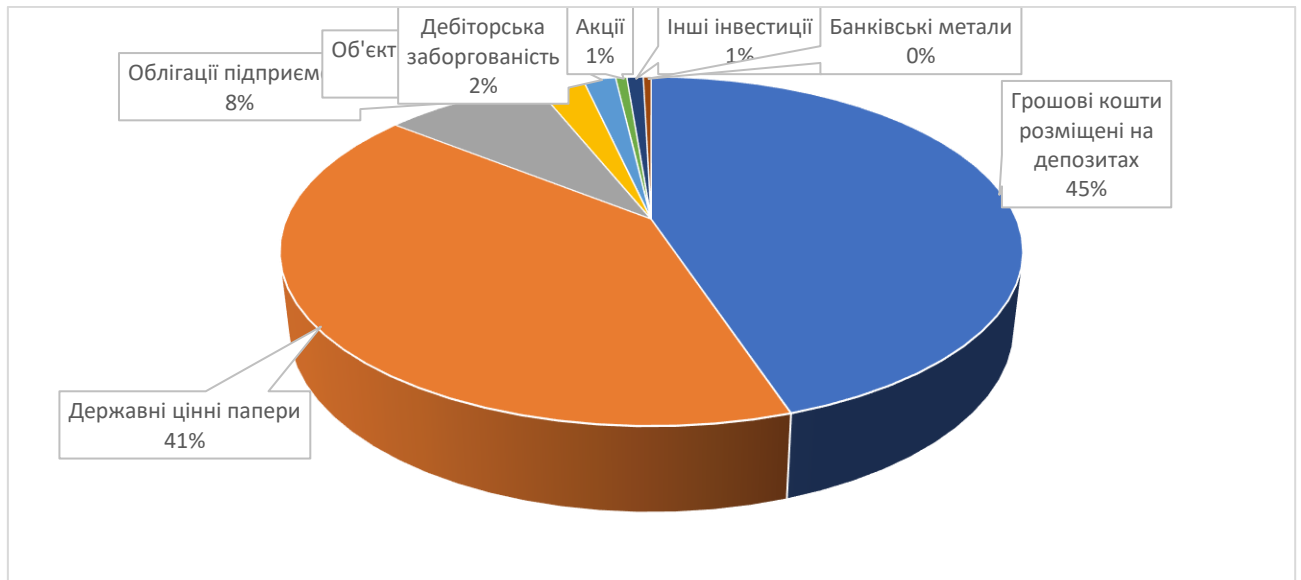

Рис. 2.13. Структура інвестиційного портфелю недержавних пенсійних фондів в Україні станом на 31.12.2018 р, %

Джерело: сформовано автором на основі річного звіту Національної комісії цінних паперів та фондового ринку [22]

Проте, така структура активів пенсійних фондів України, вказує не лише

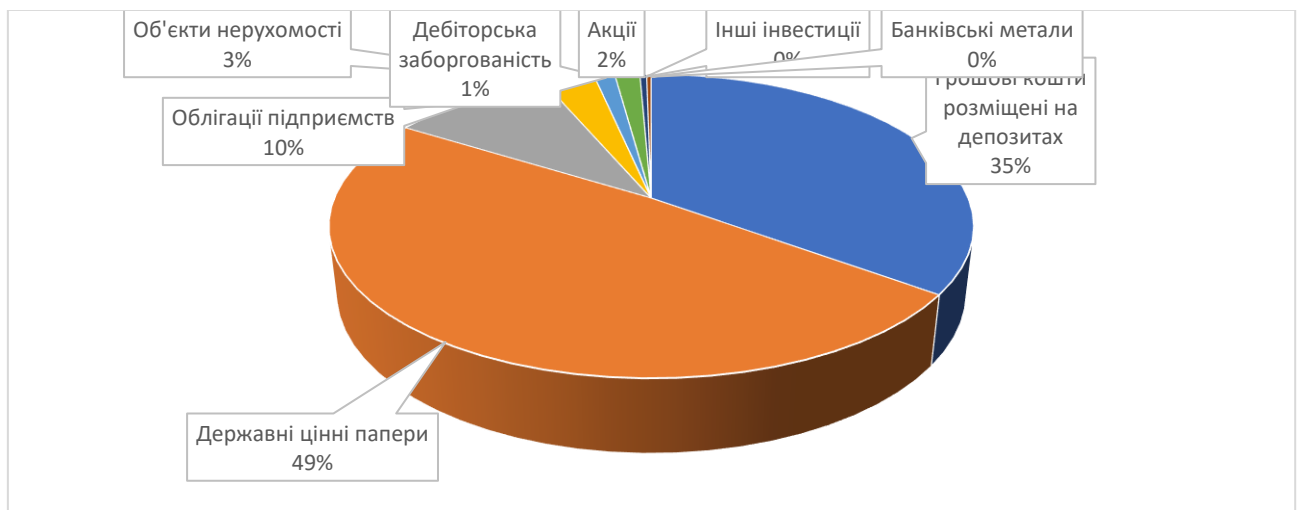

Рис. 2.14. Структура інвестиційного портфелю недержавних пенсійних фондів в Україні станом на 30.09.2021 р., %

Джерело: сформовано автором на основі річного звіту Національної комісії цінних паперів та фондового ринку [22]

на низький рівень реалізації інвестиційного потенціалу фондів, але й на системний характер проблем у фінансовому секторі країни.

Незважаючи на це, згідно з даними таблиці 2.5, діяльність НПФ в країні за останні три роки можна вважати прибутковою. Адже розмір інвестиційного доходу та прибутку мають тенденцію до росту. До прикладу, інвестиційний прибуток недержавних фондів за останні 3 роки зріс на 64,06% або 919,80 млн. грн (табл. 2.5).

Зважаючи на це, слушно навести лідерів ринку НПЗ за дохідністю. Таким чином, за даними таблиці 2.6 видно, що за даними Української Асоціації Інвестиційного Бізнесу лідером серед НПФ України за дохідністю активів від початку 2021 року є **ВІДКРИТИЙ ПЕНСІЙНИЙ ФОНД "ПРИВАТФОНД"** зі значенням показника 852,37%.

Таблиця 2.5

Динаміка інвестиційного доходу та прибутку від інвестування недержавних пенсійних фондів в Україні у 2018-30.09.2021 рр.

Показники	Роки, млн. грн				Абсолютний приріст, млн. грн.			Темп приросту, %		
	2018	2019	2020	30.09.2021	2019/	2020/	2021/	2019/	2020/	2021/
					2018	2019	2020	2018	2019	2020
Сума інвестиційного доходу	1767,70	2200,00	2635,70	2 870,20	432,3	435,7	234,50	24,46	19,8	8,90
Прибуток від інвестиційної діяльності	1440,50	1810,90	2179,50	2 360,30	370,4	368,6	180,80	25,71	20,35	8,30

Джерело: Сформовано автором на основі річного звіту Національної комісії цінних паперів та фондового ринку [22]

Наступними лідерами ринку є Відкритий недержавний пенсійний фонд "Емерит-Україна", Відкритий пенсійний фонд "ОТП Пенсія", Непідприємницьке товариство «Недержавний корпоративний пенсійний фонд ВАТ «Укресімбанк» зі значенням показників 580,74%, 489,00% та 465,85% відповідно.

Крім того, зважаючи на результати таблиці 2.7 слід констатувати, що серед пенсійних фондів України поширена пасивна інвестиційна стратегія, де установи обирають більш безпечні інструменти, ніж прибуткові.

Таблиця 2.6

ТОП НПФ України за дохідністю активів з початку року 2021 року

Назва фонду	Вид	Дата реєстрації НПФ як фінустанови	Дохідність фондів, %
			з початку року
ВІДКРИТИЙ ПЕНСІЙНИЙ ФОНД "ПРИВАТФОНД"	відкритий	20.07.2004	852,37
Відкритий недержавний пенсійний фонд "Емерит-Україна"	відкритий	27.12.2007	580,74
Відкритий пенсійний фонд "ОТП Пенсія"	відкритий	26.03.2009	489,00
Непідприємницьке товариство «Недержавний корпоративний пенсійний фонд ВАТ «Укрексімбанк»	корпоративний	14.02.2006	465,85
Непідприємницьке товариство "Відкритий пенсійний фонд "Династія"	відкритий	01.06.2006	411,00
Непідприємницьке товариство "Відкритий пенсійний фонд "Соціальний стандарт"	відкритий	21.10.2004	361,00
Відкритий пенсійний фонд "Фармацевтичний"	відкритий	07.04.2005	309,98
Непідприємницьке товариство "Відкритий недержавний пенсійний фонд "АРТА"	відкритий	05.12.2006	289,00
Непідприємницьке товариство «Відкритий недержавний пенсійний фонд «Резерв Рівненщини»	відкритий	17.10.2006	283,76
НЕПІДПРИЄМНИЦЬКЕ ТОВАРИСТВО "ВІДКРИТИЙ НЕДЕРЖАВНИЙ ПЕНСІЙНИЙ ФОНД "ВСІ"	відкритий	29.10.2004	251,64

Джерело: Сформовано автором на основі оприлюдненої інформації Українською Асоціацією Інвестиційного Бізнесу [30]

Виходячи із вищезазначеного, слід детально дослідити об'єкти для інвестування активів НПФ та оцінити ефективність таких вкладень. Традиційно, основним інвестиційним інструментом українського фінансового ринку є банківські депозити.

В закордонній практиці вклад в депозити банків найчастіше зумовлено потребою коштів на забезпечення фінансування поточних зобов'язань

пенсійного фонду або ж витрат, які виникають в результаті форс-мажорних обставин.

В Україні ставка за депозитами є досить високою, крім того гарантованою, якщо банк є системно важливим, а тому таке вкладання пенсійних активів вважається інвестиційно привабливим. Це зокрема підтверджується даними Додатку В.

Видно, що незважаючи на те, що в динаміці ставка є чутливою щодо економічних, політичних та соціальних чинників, однак вона не опускається нижче 3%.

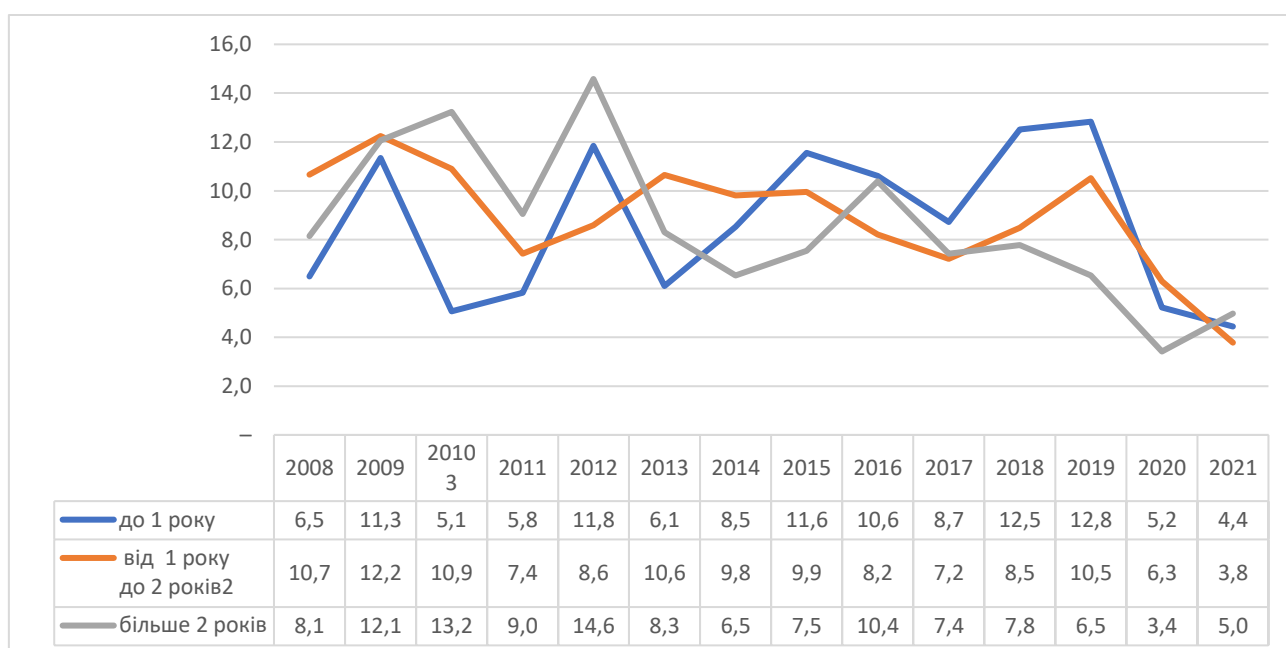

Рис. 2.15. Динаміка процентних ставок за новими депозитами нефінансових корпорацій за строками погашення за 2008-2021 рр, %

Джерело: Сформовано автором на основі оприлюдненої інформації Національним банком України [23]

Загалом, слід відзначити, що ставка за депозитами є стабільною, зазвичай фіксується на рівні середньої дохідності інструментів на фінансовому ринку. Однак, інвестиції в банківські депозити несе за собою ряд недоліків:

- ризик неплатоспроможності та ліквідації банків, що не входять до системно важливих;
- чутливість банківських депозитів системних банківських та загальноекономічних фінансових ризиків, знецінення грошової одиниці;

- витратне дострокове вилучення вкладених коштів;
- зміна ставок зважаючи на зміну облікової ставки НБУ.

Наступним напрямком вкладання коштів НПФ є облігації вітчизняних підприємств.

Відомо, що емітенти цього фінансового інструменту, попри привабливість для самих емітентів у вигляді визначеного проценту (нижчого від ставки по кредитам банків) та визначеного періоду, мають бути фінансово стійкі, мати високий кредитний рейтинг та бути відомими на фінансових ринках. Що підтверджується заборонаю емітувати облігації для покриття збитків від здійснення господарської діяльності підприємства. Крім того, за облігаціями періодично має сплачуватись купонний процент, який визначений договором про емісію.

Загалом, облігації є інвестиційно привабливим фінансовим інструментом, адже є менш ризиковими в порівнянні з акціями, мають визначений договором термін погашення та можуть за потреби бути швидко реалізовані до настання терміну їх погашення.

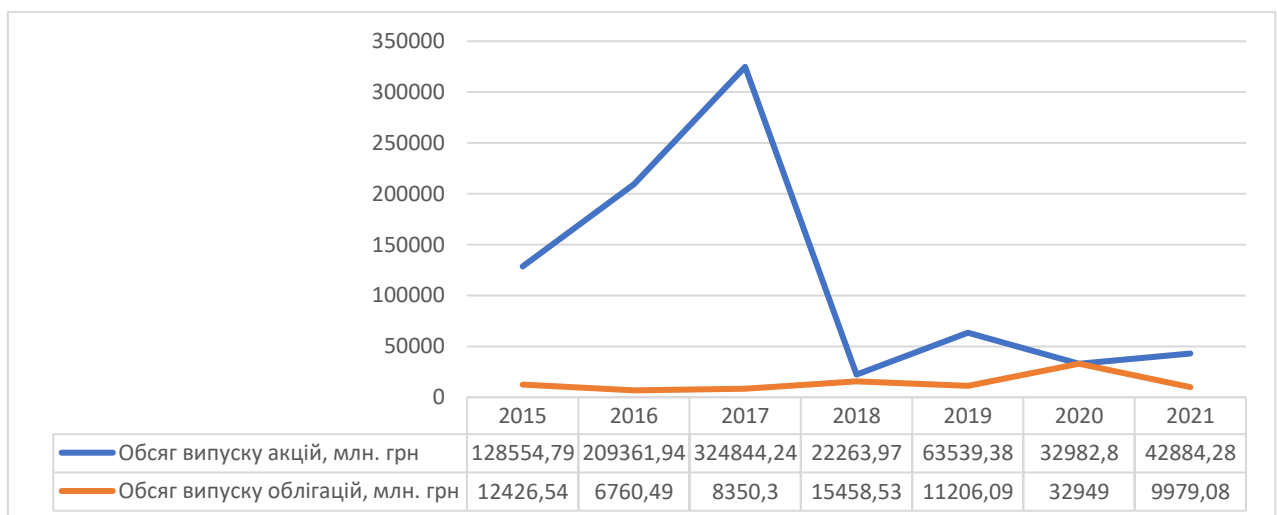

Рис. 2.16. Динаміка обсягів торгів акціями та облігаціями підприємств України зареєстрованих Комісією з цінних паперів та фондового ринку з 2015-2021 рр, млн. грн

Джерело: Сформовано автором на основі річного звіту Національної комісії цінних паперів та фондового ринку [22]

Загалом, облігації вітчизняних підприємств сьогодні займають незначну частку від загального обсягу цінних паперів, які обертаються на фондовому ринку України. Згідно з значеннями рис. 2.16 обсяги випуску облігацій зареєстрованих Комісією з цінних паперів та фондового ринку значно менші від обсягів випуску акцій.

Варто зазначити, що в результаті нестабільності економічного розвитку країни облігаціям, як фінансовому інструменту, наразі властивий високий рівень ризику та низька платоспроможність та ризиковість збитковості діяльності вітчизняних підприємств, що призвело до значно нижчого рівня торгів облігаціями на фондовому ринку країни. Однак, дохідність за цим інструментом, як правило, є вищою в порівнянні з іншими інструментами в роки економічного підйому.

Наступним інвестиційно привабливим фінансовим інструментом для українських пенсійних фондів є акції підприємств.

Однак, варто зазначити, що незважаючи на ряд переваг фінансового інструменту йому властива висока ризиковість, особливо в період нестабільності економічного стану в країні.

Зважаючи на динаміку середньозваженого показника індексів двох фондових бірж України ПФТС та UX (рис. 2.17) можна спостерігати зміну вартості акцій на ринку цінних паперів. Зокрема, значні проблеми в діяльності підприємств, акції яких становлять індексну корзину.

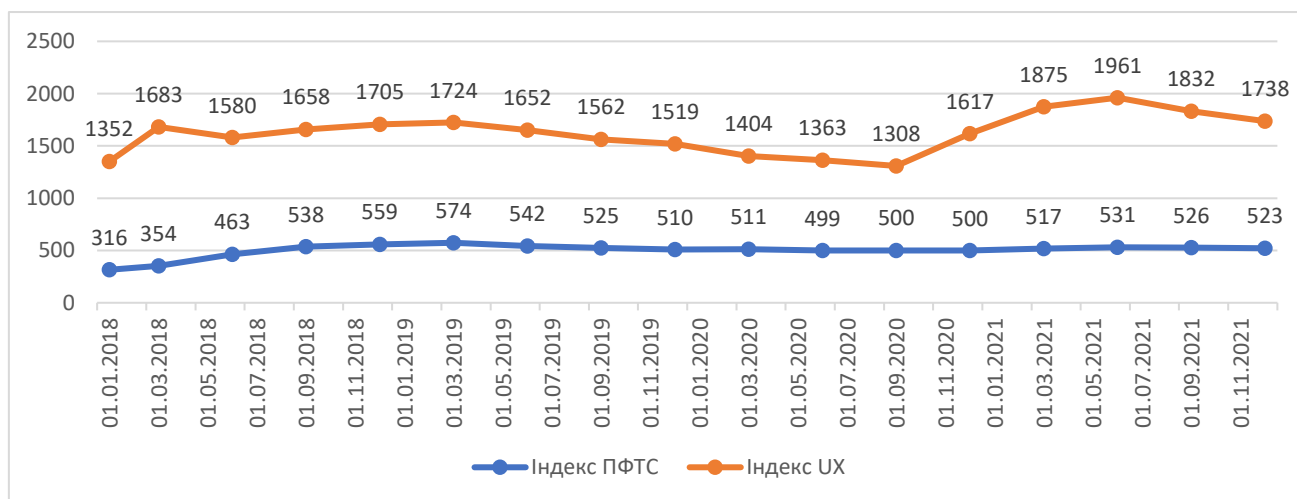

Рис. 2.17. Динаміка індексу ПФТС та UX за період з 2008 по 2021 рік

Джерело: Сформовано автором на основі інформації оприлюдненої Міністерством фінансів України [31]

Однак, незважаючи на вищенаведене, інвестиції в активи підприємств шляхом купівлі акцій дозволяють не лише забезпечувати реальний сектор економіки додатковими оборотними активами, але й, при активній інвестиційній стратегії та при ретельному відслідковуванні тенденцій фінансового ринку, дозволяють забезпечувати значну прибутковість вкладених коштів.

Крім того, вагому частку інвестованих пенсійних активів фонду становлять облігації внутрішніх державних позик України дохід за якими гарантовано державою (рис. 2.18).

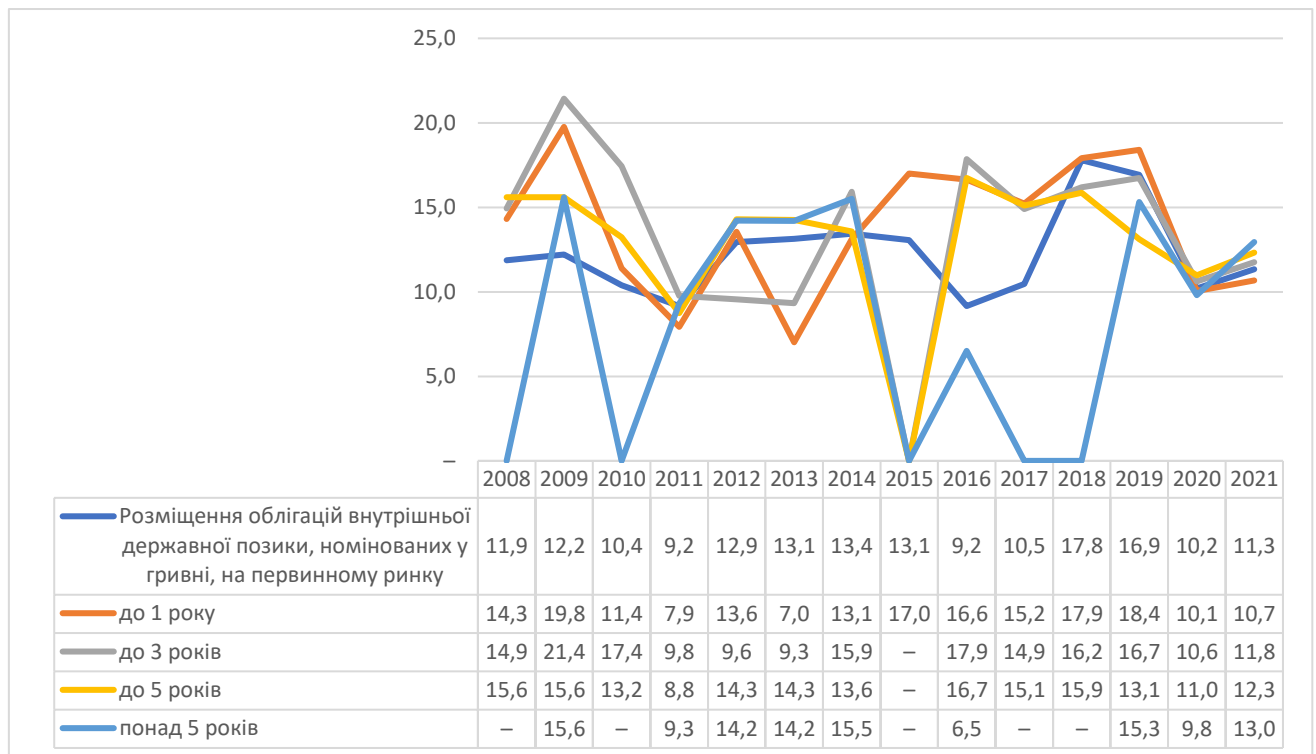

Рис. 2.18. Динаміка доходності ОВДП (за даними НБУ) в порівнянні з інфляцією в країні з 2008 по 2021 рр, %

Джерело: Сформовано автором на основі інформації оприлюдненої Національним банком України [23]

З рисунку видно, що доходність облігацій змінювалась в залежності від етапу розвитку країни. Однак, найвищий рівень доходності було забезпечено у 2009, 2019 роках, коли економіка країни знаходилась на етапі виходу з фінансової кризи.

Крім того, якщо порівняти середньозважену дохідність за ОВДП з інфляцією, то можна помітити переважне перевищення дохідності над інфляцією. Відповідно, можна зробити висновок, що привабливість облігацій зумовлена можливістю захисту активів фонду від інфляційних процесів в країні (рис. 2.19).

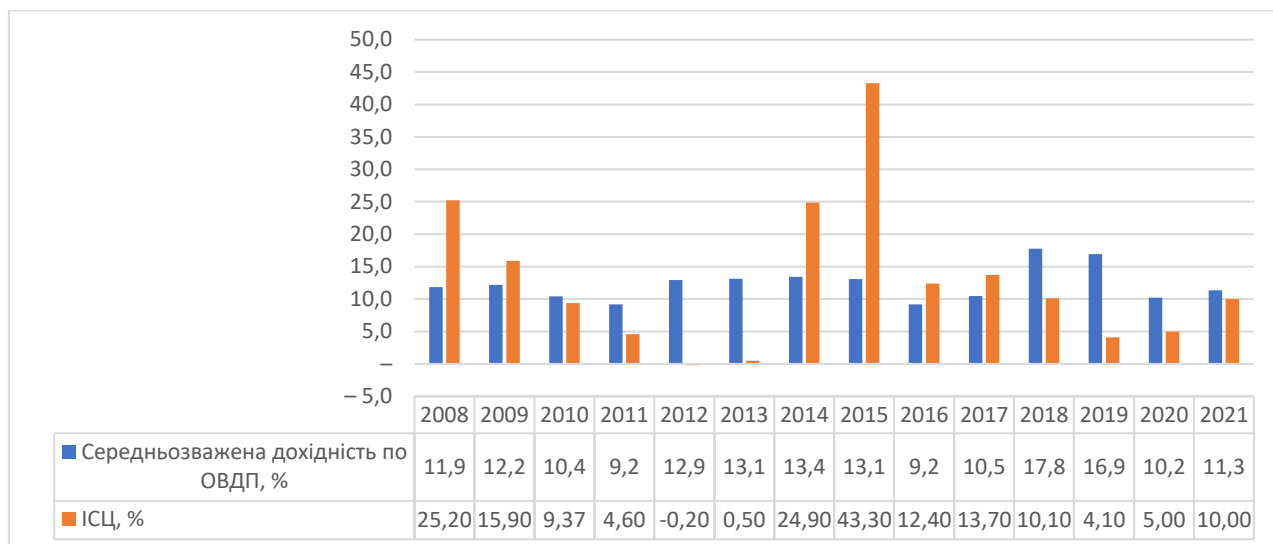

Рис. 2.19. Динаміка середньозваженої дохідності по ОВДП в порівнянні із рівнем інфляції з 2008 по 2021 рр, %

Джерело: Сформовано автором на основі інформації оприлюдненої Національним банком України та Міністерством фінансів України [23, 31]

Загалом, ОВДП вважається майже безризиковим фінансовим інструментом, адже гарантується державою, однак, як видно з рисунків, йому характерна непередбачуваність дохідності. Крім того, завжди існує ризик дефолту у випадку з Україною.

До прикладу, з 2018 по 2021 рік спостерігався підвищений ризик дефолту країни, адже в ці роки відбувалось погашення кредитів країни, однак, як видно цю загрозу вдалося подолати.

Не менш суперечливим інвестиційним активом, що входить у портфель НПФ, є об'єкти нерухомості. Найбільшою перевагою інвестицій є обернений зв'язок з інфляційними та валютними коливаннями (переважно при значній інфляції вартість нерухомості, виражена в національній валюті, зростає).

Однак, цей інвестиційний актив має значний рівень чутливості вартості щодо загальної економічної ситуації в країні в оберненому зв'язку.

Крім наведених вище, законодавством дозволено інвестувати ще в 2 види цінних паперів: цінні папери іноземних емітентів та іпотечні цінні папери.

Однак, інвестування в іпотечні цінні папери з 2011 року на практиці є неможливим через відсутність емісії та обігу таких фінансових активів на ринку.

Цінні папери іноземних емітентів є більш стабільним в порівнянні з національним фінансовим інструментом.

Розглядаючи динаміку індексів американських фондових бірж Nasdaq та Dow Jones (рис. 2.20), можна говорити про прибутковість цінних паперів, які обертаються на ринку.

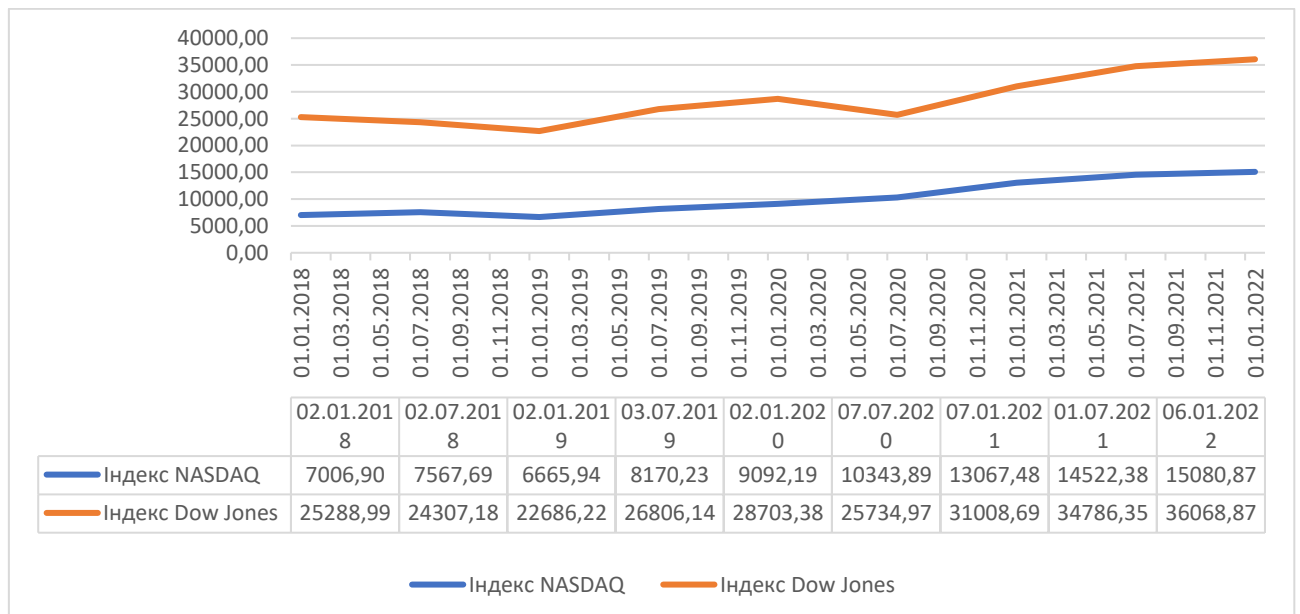

Рис. 2.20. Динаміка індексів фондових бірж Nasdaq та Dow Jones за 2018-2021 рр.

Джерело: Сформовано автором на основі інформації оприлюдненої Міністерством фінансів України [31]

Крім того, слід зазначити, що зважаючи на динаміку індексів, інвестиційний потенціал іноземних цінних паперів є значний.

Підсумовуючи вищенаведене слід зробити висновок, що інвестиційна діяльність є найважливішим та найскладнішим процесом у забезпеченні ефективності функціонування НПФ. Тому існує ряд законодавчих обмежень

щодо управління пенсійними активами фонду. Загалом, зважаючи на постійну мінливість економічного стану країни слід постійно здійснювати моніторинг фінансових інструментів, стану їх емітентів та загалом країни. Адже в умовах кризових процесів слід перерозподіляти фонди в більш прибуткові активи; в часи піднесення орієнтуватись не лише на стабільність та ризик, але й на дохідність.

Зокрема, в умовах кризового стану економіки, видно, що слід здійснювати перерозподіл активів у банківське золото, облігації підприємств, іноземні цінні папери для підвищення прибутковості інвестиційного портфелю недержавного пенсійного фонду.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

3.1. Стратегії розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення

Недержавні пенсійні фонди є неприбутковими організаціями, які розподіляють прибутки між учасниками, тобто минулими вкладниками, у формі пенсійних виплат. Незважаючи на те, що розмір та напрямки витрат жорстко обмежуються законодавством, контролюються шляхом звітування перед державним регулятором, проходженням щорічного незалежного аудиту, а також контролюються адміністратором, компанією з управління активами, банком-зберігачем та Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку з боку держави, лише 5% економічно активного населення довіряє та бере участь у системі добровільного накопичувального пенсійного забезпечення.

На сьогоднішній день, зменшення рівня внесків до Пенсійного фонду України (далі – ПФУ) за солідарним пенсійним забезпеченням для можливості впровадження державної накопичувальної системи не є ефективним шляхом забезпечення майбутнього добробуту пенсіонерів, адже стимулюватиме збільшення і без того дефіцит ПФУ та фондів соціального страхування. Допоки є ряд невирішених питань щодо спроможності забезпечення належного рівня життя пенсіонерів у теперішньому часі, уряд повинен стимулювати розвиток недержавного пенсійного забезпечення. Адже незважаючи на поточну непопулярність цього виду пенсійного забезпечення від нього залежить не лише добробут майбутніх пенсіонерів, але й добробут сьогоднішнього суспільства.

Зважаючи на наведені попередньо тези активізація ринку НПЗ в Україні на сьогоднішній день є необхідністю. Відповідно, з боку держави необхідно вжити ряд заходів для стимулювання розвитку ринку.

Серед напрямків удосконалення ринку в Україні слід виділити:

- поширення проінформованості населення щодо переваг участі в НПЗ;

- підвищення рівня фінансової грамотності населення;
- запровадження додаткових гарантій вкладникам;
- диференціація пенсійних продуктів учасників ринку;
- удосконалення обмежень інвестиційного портфеля;
- удосконалення законодавства банків та страхових компаній у розрізі їх діяльності на ринку пенсійного забезпечення;
- розвиток фондового ринку країни.

Для активізації розвитку НПФ слід не лише поширювати інформацію щодо діяльності учасників на ринку, але й давати можливість обирати умови пенсійних програм, щоб зробити пенсійні продукти привабливими для громадян. До прикладу, можливим напрямком розвитку у розрізі цього питання є створення альтернативного пенсійного продукту - пенсій «до запитання». Це дозволить учасникам ринку у разі необхідності отримати свої пенсійні накопичення, адже кожна людина повинна мати право розпоряджатися власними заощадженнями на власний розсуд.

Це актуально для України з огляду на нестабільність фінансово-економічної та політичної ситуації в країні спричиненої повномасштабним вторгненням росії в Україну.

Крім того, важливо заохочувати до укладання пенсійних контрактів не лише фізичних осіб, але й їх роботодавців. А саме слід розвивати корпоративні та професійні пенсійні фонди. Це теж слід здійснювати через доповнення у законодавчих актах.

Зокрема, доречно було б сприяти реалізації корпоративних пенсійних програм при заключенні трудових договорів або після проходження працівниками випробувального терміну.

Крім того, на думку ж Шимко Я. Р. важливим у розрізі цього напрямку є встановлення межей щодо отримання прав працівників на пенсійні накопичення [32]. Автором наукової роботи запропоновано внести додаткові пункти до Кодексів та Законів про працю України, щодо надання прав власності

працівникам на накопичення після досягнення працівниками певного стажу роботи на підприємстві.

Однак, слід підмітити, що тенденція щодо функціонування НПФ в Україні обумовлена неспроможністю переважної кількості українських підприємств та населення впроваджувати додаткове пенсійне забезпечення на фоні досить високих відрахувань з зарплати працівників та нестабільності економіки країни, що ускладнює можливість стабільної роботи підприємств. Переважно такі додаткові соціальні блага надаються бюджетними організаціями або великими приватними компаніями, які приділяють значну увагу кадровим питанням організації. Згідно з інформацією Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку лише 6800 українських компаній (0,14% від загальної кількості середнього та великого бізнесу) є учасниками недержавних накопичувальних пенсійні програми для працівників.

Водночас, Німеччина, за даними ООН, має один з найвищих рівнів забезпечення пенсіонерів за рахунок недержавних фондів: понад 60% працівників є учасниками корпоративних пенсійних програм. Стимулювання працівників та роботодавців відбувається через податкові пільги від держави аби знизити надмірне навантаження на фонд оплати праці. Натомість українські роботодавці побоюються щодо дороговизни застосування пенсійних програм, що слід змінювати шляхом розгляду відповідних законів.

На сьогоднішній день, українське законодавство передбачає ряд пільг, як і для працівників, так і для роботодавців:

- на суму пенсійних внесків не нараховується ЄСВ (ст. 141.6.2 ПКУ);
- з нарахованої суми пенсійного внеску не утримуються ПДФО та військовий збір ((164.2.16 ПКУ);
- пенсійні програми дозволяють перетворювати теперішню суму внесків у майбутню накопичену суму пенсійних виплат;
- загальна сума пенсійних внесків відноситься до витрат підприємства, тобто зменшує базу оподаткування податком на прибуток;

- можливість зміни переліку та кількості осіб, що беруть участь у корпоративному пенсійному забезпеченні;
- гнучкі умови пенсійного контракту НПФ.

Однак, ці пункти не дозволяють в повній мірі розкрити потенціал ринку НПЗ.

Крім того, зважаючи на територіальну концентрацію пенсійних фондів доречним було б утворення територіальних фондів, що сприяло б поширенню цієї категорії серед населення.

Важливо, що такі фонди мають бути обмежені рамками певної території, що стимулювало б їх до активних дій по залученню нових учасників. Водночас, це сприяло б вирішенню питання щодо залучення фінансових коштів у розвиток громад, адже насамперед діяльність НПФ спрямована на акумулювання та перерозподіл фінансових, трудових, інтелектуальних та інших ресурсів.

Крім того, такі фонди можуть бути потужним рушієм розвитку високотехнологічних проєктів громад. Знову ж таки, це дозволить не лише диверсифікувати інвестиційні портфелі пенсійних фондів, але й сприятиме розвитку нових компаній та загалом громад.

Слід зауважити, що реалізація накопичувальної моделі пенсійного забезпечення передбачає наявність стабільного, дохідного та ліквідного фондового ринку. Це ключова роль по забезпеченню успішності функціонування ринку НПЗ. Водночас, на сьогоднішній день фондовий ринок України знаходиться на стадії розвитку, що стимулює шукати вихід із ситуації та шукати інші напрямки розподілу активів фондів.

Тому, вважаємо за потрібне розширення переліку ліквідних та надійних фінансових інструментів, які найбільшою мірою відповідатимуть інвестиційним потребам фондів. У цьому напрямку, в розрізі забезпечення розвитку стратегічних компаній для національної економіки можна виділити стимулювання вкладень НПФ в їх акції.

Загалом, слід удосконалити обмеження інвестиційного портфеля НПФ. Слід сприяти розвитку інвестування активів у іноземні фінансові інструменти: в

облігації іноземних держав, комерційних організацій, акції іноземних компаній, акції інвестиційних фондів.

Такими ж додатковими напрямками інвестування пенсійних активів фондів можуть бути сировинні товари, витвори мистецтва, тощо. Загалом, інвестиційний портфель НПФ має бути більш диверсифікований для забезпечення вищого рівня дохідності (вищого рівня ефективності), тобто слід знизити частку консервативних активів (депозитів і облігацій) та збільшити частку потенційно більш прибуткових активів (акцій, деривативів, у тому числі іноземних емітентів).

Зважаючи на це, слід підвищити рівень ефективності ризик-менеджменту НПФ. Адже вони наражаються на різноманітні ризики під час ведення своєї діяльності. До прикладу, некомпетентність або шахрайство КУА, банків-зберігачів, ринкові коливання вартості пенсійних накопичень та вкладень.

У 2015 році зі шахрайством стикнувся Корпоративний недержавний пенсійний фонд НБУ (далі - КНПФ НБУ), КУА якого інвестував пенсійні активи за незаконну винагороду на депозитних рахунках неплатоспроможних банків і в облігаціях підприємств, що були визнані неплатоспроможними [12].

Відтак, укладались договори, за якими КНПФ НБУ брав на себе відповідальність, в результаті чого фонд втратив пенсійних активів на 900 млн грн (близько 40% активів системи недержавного пенсійного забезпечення).

Крім того, з 2013 по 2016 рік з ринку пенсійного страхування зникло декілька страхових компаній разом з активами на мільйони гривень. До прикладу, з ринку зникла страхова компанія «Гарант-Лайф», а Національна комісія, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг не зміг ідентифікувати та знайти компанію за адресою, вказаною в реєстраційних документах, відтак 9 тис. учасників втратили більш ніж 200 млн грн.

Відтак, вкладники мають мати додаткові гарантії щодо збереження вартості пенсійних накопичень у НПФ. Адже основною метою функціонування НПФ є виконання зобов'язань перед учасниками фонду щодо забезпечення їх

пенсійними виплатами, тому вагому частку діяльності фонду має бути спрямовано на формування адекватної системи гарантування зберігання пенсійних накопичень і виплати пенсій.

Зокрема, це може бути створення гарантійного фонду за аналогією з фондом гарантування вкладів фізичних осіб у банківських установах. Крім того, ставка відрахувань в ці фонди має залежати від прийнятих ризиків: чим нижче якість портфеля пенсійних активів, тим вищою повинна бути ставка, та навпаки.

Однак, на сьогоднішній день не всі недоліки функціонування ринку НПЗ залежать від ефективності функціонування його учасників. Зважаючи на попередньо наведену інформацію Україні притаманний низький рівень довіри та фінансової грамотності населення.

Фінансова грамотність населення є значущим чинником розвитку фінансових інститутів та фінансового ринку загалом. Україні досі притаманний високий рівень перекладання відповідальності за своє майбутнє на державу. Зважаючи на досить молодий вік країни, у незалежному стані, це є природнім фактором, адже не так давно країна жила у комуністичних настроях, де держава обіцяла безхмарне ідеальне майбутнє, з відсутністю конкуренції та з достатком усього. Відповідно, ці настрої досі збереглись щодо пенсійного забезпечення великої частки громадян. У таких умовах природньо, що послуги НПФ не користуються попитом, оскільки громадяни не бачать вигоди від участі у фондах.

Крім того, широкому колу населення досі незрозуміла та невідома професійна діяльність НПФ, роботодавці не цілком розуміють вигоду, яку вони можна отримати від участі в фондах.

Тому, важливо розповсюджувати інформацію про учасників ринку, формувати їх позитивний імідж в суспільстві. Це можна робити з допомогою розповсюдження освітніх програм, наданні консалтингових та інформаційно-аналітичних супроводів, проведення рекламних компаній для інформування громадян та інше.

Загалом, слід сприяти розвитку та стабілізації економічного, політичного загального стану країни. Адже це запорука розвитку будь-якого сектору економіки.

Динамічний розвиток економіки, різних секторів економіки, висока зайнятість, гідна оплата праці, ефективна демографічна політика - це ті складові, які не лише сприяють розвитку суб'єктів економіки, але й є рушієм позитивних змін. Економічне благополуччя домогосподарств безпосередньо впливає на їх вибір щодо розміщення фінансових активів, тому для розвитку НПЗ необхідне зростання загального добробуту в суспільстві.

Отже, становлення ринку недержавного пенсійного забезпечення розпочалось 18 років тому, однак за роки свого функціонування система виявилась неспроможною залучити довіру учасників фінансового ринку, через низку політичних та економічних чинників. Пенсійна система країни повинна гарантувати належний рівень пенсійного забезпечення, що передбачає пенсійні виплати. Однак загальна нерозвиненість фінансового ринку, зокрема фондового, що обмежує дохідність суб'єктів ринку; обмеженість фінансових ресурсів населення, їх загальний низький рівень обізнаності у функціонуванні фінансового ринку; тінізація заробітних плат; демографічні дисбаланси; нестабільність законодавчої бази, загального політичного та економічного стану країни; відсутність стимулів розвитку недержавного пенсійного забезпечення призвели до того, що до сьогоднішнього дня основний дохід осіб, після їх виходу на пенсію, залежить від фінансової стабільності солідарної системи, фінансова спроможність якої знижується з кожним роком. Прогнози аналітиків невтішні, після 2030 року коефіцієнт заміщення в солідарній пенсійній системі 1-го рівня надалі зменшуватиметься, хоча наразі становить менше 30% (оптимальний рівень більше 40%). Основними рушіями позитивних змін є стабілізація економічного та політичного стану, реформування пенсійної системи, належний рівень інституційного нагляду, наявність надійних фінансових інструментів, тобто розвиток фондового ринку.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що основними напрямками розвитку НПФ у пенсійній системі України є: диференціація інвестиційних портфелів, модифікація видів НПФ, розвиток фондового ринку, стабілізація та вихід з системних криз країни, удосконалення обмежень інвестиційного портфеля НПФ, підвищення рівня фінансової грамотності населення та створення сприятливих зовнішніх умов для розвитку фондів. Адже розвиток НПЗ є не лише запорукою забезпечення майбутнього добробуту громадян, розвитку економіки, але й зменшення тиску на державну пенсійну систему.

3.2. Зарубіжний досвід функціонування недержавного пенсійного забезпечення та можливості його застосування в Україні

Зважаючи на коливання макроекономічних показників та демографічних факторів, не лише Україна розглядає можливі шляхи удосконалення пенсійної системи, але й країни світу все більше замислюються над реформуванням пенсійного забезпечення у напрямку збільшення ефективності. Зокрема, це поняття можна трактувати, як збільшення коефіцієнту заміщення, зменшення рівня соціальної напруги серед населення, зниження рівня навантаження на солідарну пенсійну систему, сприяння економічному розвитку країни через залучення в економіку пенсійних внесків, у вигляді інвестиційного капіталу.

Передумовою щодо цього є ряд статистичних даних, зокрема країн-учасниць Організації економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР), які зважаючи на демографічну ситуацію в країнах у 2020 році, яку можна вважати відносно стабільною, передбачають до 2050 року значне зменшення кількості працюючих на одного пенсіонера серед аналізованих країн: до 2050 року в США 2,5 працюючих забезпечуватимуть 1 пенсіонера (у 2020 році - 4 працюючих), водночас в Іспанії, Японії і Кореї на 1 пенсіонера припадатиме лише 1,17-1,54 працюючих [33]. Наразі, в середньому, по країнах ОЕСР 2 працюючих забезпечує одного пенсіонера.

Загалом, структурна організація пенсійних систем країн світу «...передбачає наявність розподільчої або накопичувальної складової в обов'язковій і добровільній формі [34]. У переважній більшості країн світу діє багаторівнева система пенсійного забезпечення, що дозволяє забезпечити вищий рівень фінансової стійкості та виплачуваності пенсій. Як і в Україні першість займає централізований державний солідарний рівень, тобто країни повністю не знімають з себе обов'язку забезпечувати певний рівень соціального захисту населення. В світі, цю систему називають "Payas You Go" (PAYG) (англ. виплата по ходу) [35, с. 260]

Другим рівнем найчастіше є функціонування професійних капіталізованих пенсійних фондів, які фінансуються за рахунок працівників та роботодавців. Третій рівень - децентралізовані недержавні пенсійні фонди.

Відповідно, будь-які демографічні коливання ставлять під сумнів можливість функціонування першого (солідарного) рівня пенсійної системи країни, адже повністю залежить від кількості працюючих та пенсіонерів. В свою чергу, це зумовлює необхідність розвитку альтернативних методів пенсійного забезпечення країн, чим є накопичувальне пенсійне забезпечення, як централізованого так і децентралізованого виду, що гарантуватимуть отримання вкладниками пенсій у розмірі сформованих пенсійних заощаджень.

Розвиток недержавного пенсійного страхування дозволяє вирішити ряд недоліків функціонування ринкової економіки. Передусім, дає змогу більш ефективно впливати на демографічну кризу країни, де поруч з природним рухом населення є механічний рух або трудова міграція, та є більш стійкою до коливань зовнішньої кон'юнктури [36].

За консолідованими даними 2019 року, серед країн-учасників ОЕСР, базою пенсійних систем країн є солідарний рівень, адже забезпечує до 64,20% пенсіонерів. Натомість, за рахунок функціонування накопичувального державного пенсійного забезпечення фінансується 14,10% пенсіонерів країн, а 21,60% - за рахунок накопичувального недержавного пенсійного забезпечення.

Досить вагомим показником якості життя людей після досягнення пенсійного віку є коефіцієнт заміщення (співвідношення пенсії до зарплати). У табл. 1 представлений показник у розрізі рівнів пенсійної системи країн-учасниць ОЕСР за 2010, 2015 та 2020 роки [33, ст. 132].

Таблиця 3.1

Динаміка коефіцієнту заміщення в країнах-учасницях ОЕСР за 2020 рік

Країна	Державна розподільча пенсійна система, %			Обов'язкова накопичувальна пенсійна система, %			Недержавна накопичувальна пенсійна система, %			Разом від всіх систем, %		
	Роки			Роки			Роки			Роки		
	2010	2015	2020	2010	2015	2020	2010	2015	2020	2010	2015	2020
Австралія	14,8	13,5		44,1	30,9	31,3				58,9	44,4	31,3
Австрія	89,9	78,1	74,1							89,9	78,1	74,1
Бельгія	52,1	46,6	43,4				19,3	13,3	8,7	71,4	59,9	52,1
Канада	50,4	36,7	38,8				39,9	29,3	24,5	90,3	66,0	63,3
Чилі	4,6			59,7	32,8	31,2				64,3	32,8	31,2
Естонія	31,0	28,5	27,9	27,3	22,0				27,6	58,3	50,5	55,5
Франція	60,4	55,4	60,2							60,4	55,4	60,2
Німеччина	56,0	37,5	41,5				22,6	12,5	14,1	78,6	50,0	55,6
Ірландія	31,3	34,7	29,7				40,7	30,3	30,5	72,0	65,0	60,2
Ізраїль	21,9	11,8	10,2	56,4	49,3	31,3			15,0	78,3	61,1	56,5
Італія	71,7	69,5	74,6							71,7	69,5	74,6
Японія	39,7	35,1	32,4						23,1	39,7	35,1	55,5
Корея	47,5	39,3	31,2							47,5	39,3	31,2
Мексика	4,2	3,9	15,2	28,0	21,6	46,0			17,3	32,2	25,5	78,5
Нідерланди	33,1	27,1	29,2	66,7	63,4	40,5				99,8	90,5	69,7
Нова Зеландія	41,1	40,1	39,8				15,5	12,4	20,8	56,6	52,5	60,6
Норвегія	52,4	44,0	39,4	8,0	5,9	6,6	13,6			74,0	49,9	46,0
Польща	33,2	43,1	30,6	35,0						68,2	43,1	30,6
Швейцарія	38,2	23,3	22,1	25,9	16,9	22,1				64,1	40,2	44,2
Великобританія	37,4	21,6	21,6			27,4	43,1	29,8		80,5	51,4	49,0
США	47,3	35,2	39,2				46,6	32,6	42,1	93,9	67,8	81,3
ОЕСР	50,0	41,3	42,2							77,0	57,6	57,6
Україна	53,9	39,0	28,4							53,9	39,0	28,4

Джерело: [33]

Згідно з Конвенцією про соціальний захист Міжнародної організації праці (МОП) від 1955 року мінімальний рівень коефіцієнта заміщення в країні має становити не нижче 40%. Втім, згідно з наведеними вище даними, у ряду країн рекомендація не виконується: Австралія (31,3%), Польща (30,60%), Корея

(31,20%) і Чилі (31,20%). Натомість, лідерами серед аналізованих країн за рівнем коефіцієнта заміщення є: Італія (74,60%), США (81,3%) і Австрія (74,10%).

В середньому, серед країн-учасниць ОЕСР, пенсіонери за 2020 рік отримували 57,60% від рівня зарплат до виходу на пенсію. Натомість в Україні, з набагато нижчим рівнем зарплат, показник становить лише 28,40% та має тенденцію до зменшення (у 2010 році показник становив 53,90%), на відміну від західних сусідів, які створюють умови для збільшення показника.

Окрім, Австрії, Ісландії та Чилі саме держава грає головну роль у забезпеченні населення після настання ними певного віку у вигляді розподілу пенсій за солідарною системою. Важливо, що ця система заснована на перерозподільному принципі, тому є чутливою до коливання зовнішньої кон'юктури та демографічних змін [35, ст. 420].

Водночас, варто підмітити, що Канада, США, Японія, Німеччина, в яких діє 1-й та 3-й рівні пенсійного забезпечення досягають значно вищого рівня коефіцієнта заміщення, ніж сусіди, в яких діють лише перші рівні пенсійної системи. В середньому, країни в яких разом з гарантованою від держави пенсією діє недержавне накопичувальне пенсійне забезпечення досягають зростання коефіцієнта заміщення в середньому на 15,40% за підсумками 2020 року.

Пенсійна система Німеччини складається з трьох рівнів (сформована у 1883 році):

- державне обов'язкове пенсійне страхування (з поділом умов пенсійного забезпечення за професійним розподілом працівників країни);
- добровільне корпоративне страхування (створюється на рівні підприємств та підрозділів);
- індивідуальне страхування (послуги представлені страховими компаніями, банками).

Пенсійне забезпечення країни передбачає обов'язковий перший рівень, де формуються фонди за рахунок пропорційних внесків працівника і роботодавця (9,30% від заробітної плати), що забезпечує набуття права на пенсійне забезпечення працівника після досягнення 65-річного віку [37].

Натомість, 2-й рівень пенсійної системи охоплює половину економічно активного населення країни незважаючи на те, що формується за рахунок внесків роботодавців та працівників, тобто є колективними та не обов'язковими. Третій же рівень розглядається кожним індивідом окремо, адже передбачає здійснення внесків людиною окремо. Німецька пенсійна система впроваджена в Австрії, Бельгії, Франції та Греції [35, с. 264].

Чилійська ж пенсійна система реформована від 1981 року на основі індивідуальної капіталізації доходів, та має два рівні: обов'язкова накопичувальна система страхування з індивідуальними рахунками (спрямовується 10% заробітної плати працівника та додатковий внесок до одного з шести адміністраторів фондів, які пропонують різні інвестиційні стратегії), та пенсійні програми добровільного пенсійного накопичення. Пенсійна система країни є повністю децентралізованою. Тобто, вкладники можуть вільно обирати фонди та за потреби змінювати їх на інші забираючи при цьому накопичені кошти з собою.

Вона вважається однією з найуспішніших пенсійних реформ у світі. Однак, її проведення було підкріплено сприятливими економічними та демографічними чинниками, розвитком фондового ринку.

Пенсійна система Угорщини відповідає пенсійній системі України. Однак, учасниками НПЗ країни є близько 30,00% економічно активного населення чому сприяло пільгове оподаткування учасників та достатній рівень розвитку фінансового ринку.

Крім того, пенсіонерам, що не мають індивідуальних заощаджень, надається солідарна пенсія (покриває потреби 60% населення та забезпечується за рахунок податкових надходжень бюджету) [38].

Водночас, в Японії нагальні потреби пенсіонерів забезпечуються за рахунок внесків працівників, підприємців і дотацій держави, а додаткові пенсії - внесків роботодавців та працівників [38, с. 264]. Пенсіонерам Гонконгу та Сінгапуру пенсійні виплати забезпечуються за рахунок централізованих або

комерційних фондів, тобто функціонує індивідуальне пенсійне забезпечення, в якому держава відіграє регуляторну роль [38, с. 407].

Зважаючи на проаналізовану вище інформацію, слід виділити такі пункти:

- пенсійні моделі європейських країн (Німеччина, Швеція, Польща) дозволяють населенню забезпечити майбутній добробут за рахунок розвинутому ринку пенсійної системи, який попри можливість отримання базової солідарної пенсії, включає можливість здійснення накопичень на обов'язковій та

Таблиця 3.2

Динаміка активів пенсійних фондів країн-учасниць ОЕСР за 2020 рік

Країна	Недержавні пенсійні фонди		Державні пенсійні фонди		Загальна вартість активів млрд. дол. США
	% до ВВП	млрд. дол. США	% до ВВП	млрд. дол. США	
Австралія	123,50	1683,73	8,20	110,57	1794,30
Австрія	6,60	30,64			30,64
Бельгія	40,40	223,70			223,70
Канада	154,10	2643,36	25,60	438,32	3081,68
Чилі	71,40	197,69	4,40	10,79	208,48
Естонія	21,80	7,17			7,17
Франція	5,50	157,72	6,70	186,40	344,12
Німеччина	7,00	292,98	1,20	45,49	338,47
Ірландія	35,50	162,46			162,46
Ізраїль	51,90	227,24	17,00	73,25	300,49
Італія	7,30	148,59	5,40	107,83	256,42
Японія	-2,90	-150,19	33,00	1714,78	1564,59
Корея	-13,40	-235,61	45,10	795,65	560,04
Мексика	22,60	262,05	0,20	1,97	264,02
Нідерланди	212,70	2088,70			2088,70
Нова Зеландія	20,60	51,84	13,50	28,27	80,11
Норвегія	4,80	23,03	7,50	26,37	49,40
Польща	5,40	33,73	2,50	15,21	48,94
Швейцарія	160,80	1284,67	6,20	46,70	1331,37
Великобританія	125,00	3546,43	1,80	47,28	3593,71
США	156,50	32679,49	13,40	2811,72	35491,21
ОЕСР	86,00	47286,86	13,90	6777,38	54064,24

Джерело: [33]

необов'язковій основі;

- пенсійні моделі країн Азії (Китай, Південна Корея, Японія та інші) функціонують за рахунок розвинутого накопичувального пенсійного забезпечення, за другорядного значення соціальної пенсії.

За даними Організації економічного співробітництва та розвитку частка фінансових ресурсів, що обертається на ринку НПЗ іноді сягає більше 100% ВВП країни.

До прикладу, за даними табл. 2, лідером серед країн-учасниць за підсумками 2020 року є Нідерланди, активи НПФ у відсотках до ВВП яких складає близько 212,70%, Швейцарія – 167,00%, Канада – 179,70% та інші.

Відповідно, за підсумками 2020 року, активи пенсійних фондів країн-учасниць ОЕСР сумарно склали 54,06 трлн. доларів США, або 99,90% ВВП. Якщо ж аналізувати активи у розрізі діяльності недержавних пенсійних установ, то активи становлять 47,29 трлн. дол. США. Водночас, у обігу державних пенсійних фондів обертається частка активів у розмірі 13,90% ВВП (або 6,78 трлн. доларів США).

Найбільшу частку цих активів недержавні пенсійні фонди (далі – НПФ) країн спрямовують у боргові цінні папери (44,90% від загального обсягу активів), акції (24,40%), спільні інвестиційні схеми (8,00%) та готівку і депозити (7,60%) [9]. Крім того, за даними звіту країн ОЕСР обсяг активів спрямованих у облігації та векселі знижується з роками, адже ще у 2008 році частка показника становила 51,5% загального обсягу інвестиційного портфеля НПФ. Водночас, було збільшено інвестиції у акції та спільні інвестиційні схеми (з 17,9% та 7% відповідно). Така тенденція свідчить про готовність учасників ринку недержавного пенсійного забезпечення інвестувати активи у реальний сектор економіки, який характеризується вищим рівнем ризику проте забезпечує вищий рівень доходності.

Таким чином, зарубіжні учасники ринку пенсійного забезпечення збільшують акцент саме на активному типі управління пенсійними активами. Це вказує на прагнення інвестора забезпечити дохід вищий від середньоринкового.

Натомість, національні учасники ринку розподіляють пенсійні активи в об'єкти з мінімальним рівнем ризику, що попри гарантовану доходність інвестицій, є найнижчим в порівнянні з інструментами, що мають вищий рівень ризику. До прикладу, найбільш надійні об'єкти для інвестування в Україні

залишаються державні боргові цінні папери та банківські депозити (49,98% та 38,83% інвестиційних активів за підсумками 2020 року відповідно) [39]. Важливо, що цей напрямок використання коштів не сприяє розвитку країни в економічному плані, адже основна частина залучених коштів спрямовуються для забезпечення соціальних гарантій населенню (виплату пенсій, заробітної плати, стипендій тощо) та забезпечення інших непродуктивних витрат. Найбільш перспективним напрямком інвестування капіталу вважається реальний сектор економіки, адже спричиняє в свою чергу створення нових робочих місць.

Прикладом найбільш ризикованої інвестиційної політики учасників ринку пенсійної системи є Польща, де понад 85% інвестиційних ресурсів учасників НПЗ спрямовується у акції підприємств, та лише 8% у державні облигації. Такої ж політики дотримується Литва та Естонія. Якщо встановити певний зв'язок між рівнем коефіцієнта заміщення та напрямками розподілу інвестиційних ресурсів учасників ринку виявиться, що ці країни мають найнижчі значення коефіцієнта заміщення серед аналізованих країн.

Підсумовуючи вищесказане, зважаючи на розвиток пенсійного забезпечення в закордонних країнах, серед поточних недоліків, що заважають розвитку НПЗ в Україні є:

- необізнаність населення щодо учасників ринку та специфіки їх функціонування;
- недовіра клієнтів до фінансових посередників;
- нерозвиненість фондового ринку та низький рівень розвитку та гарантій щодо безпеки інвестування у реальний сектор економіки, тобто відсутність надійних інструментів інвестування;
- надто консервативний підхід інвестиційної політики суб'єктів ринку НПЗ України;
- низька купівельна спроможність населення, конкретно робітників, з зарплатні яких щомісяця відраховується щонайменше 41,50% суми та розподіляється до бюджету та соціальних фондів.

Проте можна вирішити ряд питань, які допоможуть стимулювати розвиток НПЗ на сучасному етапі:

- запровадження програм інформування населення щодо діяльності учасників ринку та можливості отримання додаткової пенсії;
- забезпечити гарантії вкладниками щодо можливості відшкодування певної суми пенсійних вкладів у разі банкрутства учасника ринку (аналогічних до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб);
- забезпечення співфінансування пенсійних внесків роботодавцем і працівником з ініціативи останнього;
- переглянути відсоткову ставку єдиного соціального внеску, дослідити можливість та доцільність зменшення базової ставки.

На сьогоднішній день, цільовою групою для залучення у роботу недержавних фондів повинні стати трудові емігранти. Оскільки з боку держави у них відсутні гарантії через відсутність сплати страхових внесків. Зважаючи на дані НБУ грошові перекази в Україні з-за кордону у 2021 році сягнули 15 млрд. доларів за рік [40, 41]. Відповідно, цей сектор має значний економічний потенціал, що може стимулювати розвиток пенсійного забезпечення в Україні. Разом з цим, необхідно вирішити питання розподілу сформованого капіталу. Адже не лише питання залучення вкладів є невирішеним, але й напрямки розподілу інвестиційного капіталу є обмеженими. Обмеженість інвестиційно привабливих фінансових інструментів призводить до обмеженості дохідності інвесторів та кінцевих учасників угоди.

Зважаючи на поточний стан пенсійних систем країн світу не існує універсальної та ідеальної моделі. Водночас, існують національні моделі, які мають свою специфіку функціонування, зважаючи на особливості розвитку економік, менталітету населення та соціальну політику країн. Це зумовлює необхідність поєднання різних рівнів, специфіки дії пенсійних систем, що мають сприяти матеріальному забезпеченню населення пенсійного віку.

Наразі 2-й, накопичувальний, рівень пенсійної системи України, знаходиться на етапі реформування, а учасники недержавного пенсійного

забезпечення в Україні хоча й діють, проте в умовах низького рівня попиту на послуги. Зважаючи на вагомість розвитку 3-го рівня пенсійного забезпечення у закордонних країнах, передумовою його поширення на українському ринку є зміна настрою серед населення через підвищення ефективності управління фінансовими активами, що сприятиме стабільності та своєчасності розрахунку з вкладниками. Через розвиток багаторівневої пенсійної системи держава може сприяти якості функціонування реального сектора економіки, соціальної захищеності населення, розвитку фондового ринку (через вливання додаткового капіталу у розвиток), захисту прав та інтересів населення (шляхом сприяння одержання справедливого розміру пенсійних виплат). Однак, як другий, так і третій рівні пенсійної системи України можуть діяти ефективно лише в умовах розвитку надійних фінансових інструментів та достатнього рівня фінансового забезпечення громадян.

Водночас, солідарний рівень повинен функціонувати, проте, як другорядний елемент щодо накопичувальної системи. Таким чином, необхідно забезпечити створення багаторівневої пенсійної системи, адже це дозволить урівноважити інтереси населення та держави щодо пенсійного забезпечення пенсіонерів країни.

3.3. Оптимізація інвестиційної діяльності недержавних пенсійних фондів в умовах нестабільності розвитку економічної системи

Основна мета функціонування НПФ полягає у акумулюванні, накопиченні, розподілі та примноженні активів, таким чином, збереженні коштів для здійснення майбутніх платежів учасникам фондів.

Водночас, фонди повинні здійснити виплату учасникам після досягнення обумовленого законодавством віку або у разі реалізації передбаченої законодавством події. Однак, ні законом, ні пенсійним контрактом не обумовлюється випадок від'ємної дохідності фонду. Адже можливою є ситуація отримання учасником фонду меншої суми, ніж було здійснено сумарно внесків.

Тому, важливим є розвиток інвестиційної діяльності фонду, адже від цього залежить обсяг ресурсів фонду, а відповідно й обсяг коштів на індивідуальних рахунках, та розмір кінцевих виплат.

За інвестиційною політикою НПФ поділяються на агресивні, помірковані та консервативні. Зважаючи на характер формування, професійні та корпоративні фонди здебільшого не проводять агресивну інвестиційну політику, що зумовлено вищим рівнем ризику. При консервативній інвестиційній стратегії фонди інвестують в найбільш надійні види активів – банківські депозити, державні облігації та цінні папери великих публічних компаній, які є інвестиційно надійними. Така політика фонду проводиться для отримання стабільного доходу, трохи вищого за рівень інфляції.

Поміркована інвестиційна стратегія характеризується націленістю фондів на збалансування ризику та дохідності: поміж «безризикових» інструментів вагома частка активів виділяється для розміщення в більш ризиковані фінансові інструменти (акції). Водночас, агресивна інвестиційна стратегія націлена на отримання максимального рівня дохідності за практичного ігнорування ризикованості використання фінансових інструментів.

В цьому напрямку важливо поєднувати між собою інвестиційні політики, адже зважаючи на роль та характер діяльності фонду активна інвестиційна політика попри оперування значним обсягом активів та залученням учасників, має мати гарантовані вхідні фінансові потоки. Тому, в такому випадку, доцільно розширити інвестиційний портфель за рахунок стабільних, «безризикових» активів. Водночас, новостворені фонди все ж повинні обмежуватись проведенням лише пасивної інвестиційної політики [42, с. 282].

У розрізі цієї тематики, Штепенко К. у своїх наукових доробках визначав основні недоліки пов'язані з інвестиційною діяльністю фондів:

- недостатній рівень розвитку фондового ринку;
- низький рівень довіри населення до діяльності фінансових структур країни;

- недостатній рівень фінансової спроможності громадян для участі в НПЗ [43, с. 1009].

З іншого боку Приймак І. визначав, що факторами, які нівечать інвестиційну спроможність фондів є:

- відсутність реальної зацікавленості держави у розвитку ринку, з чого як наслідок походить відсутність державної кампанії щодо популяризації послуг учасників ринку;
- неспроможність забезпечення НПФ довгострокового чистого інвестиційного доходу;
- вагомі поточні витрати НПФ, які негативно впливають на вартість пенсійних активів у довгостроковому періоді [44, с. 85].

У цьому напрямку слід наголосити на важливості ролі пенсійних внесків, як інвестиційного ресурсу в країнах Європи, де це є головним ресурсом. З цього приводу, Владика Ю. стверджує, що зважаючи на зарубіжний досвід, економічному зростанню сприяє довгострокове інвестування НПФ. Крім того, фонди сприяють вирішенню демографічних ризиків або ж загальноекономічних ризиків, що дозволяє забезпечити високий рівень життя непрацездатного населення [45, с. 383].

На даному етапі слід виокремити важливу роль акцій в інвестиційному портфелі пенсійних фондів високорозвинутих країн [46]. До прикладу, головним фінансовим інструментом Польщі виступають саме акції (у 2020 році 82,4% від пенсійних активів). Надалі, НПФ переважно інвестують кошти у облігації та на депозити у банках.

Водночас, слід навести приклад інвестиційної політики пенсійних фондів США та Канади, адже вона відрізняється від політики інших країн. Фонди країн інвестують кошти за принципом диверсифікованості: використовується кожен фінансовий інструмент ринку в приблизно однаковій частці, намагаючись уникати вкладень у готівку та депозити.

Слід відмітити, що досвід зарубіжних країн щодо впровадження та функціонування хоча й різниться між країнами, однак діє з певною

закономірністю: спостерігається схожість інвестиційної політики країн, які мають близьке географічне положення. Тому, при виведенні напрямків розвитку інвестиційної політики слід зважати на досвід зарубіжних фондів, адже незважаючи на те, що ця політика країн розглядається у стані їх економічної розвиненості, важливо, що фонди були у стані започаткування або в стані економічної нестабільності.

Щодо оптимізації інвестиційної діяльності фондів доцільним було б впровадження «пенсійних облігацій» – державних цінних паперів, дохідність за якими має бути дещо більшою ніж темп інфляції [47, с. 98]. Це зможе позитивно вплинути на надійність учасників ринку, оскільки навіть в часи фінансової нестабільності сприятиме збереженню закумульованих внесків від ризиків пов'язаних з інфляційними процесами в економіці.

Передусім, для вкладників важливим є здатність пенсійного фонду зберігати та примножувати вкладення для збереження та примноження майбутніх пенсійних виплат. Тому, інвестиційна діяльність фондів має здійснюватись лише в інтересах його вкладників, враховуючи при цьому вплив ризиків своєї діяльності.

Вважаємо, важливо знизити частку консервативних фінансових активів (депозитів і облігацій) у інвестиційному портфелі фондів та, відповідно, збільшити частку потенційно прибуткових активів (акцій, деривативів, цінних паперів іноземних емітентів).

Крім того, зважаючи на добровільний характер участі у недержавному пенсійному страхуванні така ж добровільність має зберігатись щодо вибору стратегії інвестування коштів (консервативної, поміркованої чи агресивної).

В цьому ж напрямку вважаємо корисним практику використання бенчмарка – попередньо продуманого індексу, який є орієнтиром із прибутковості та ризику фінансових інструментів [48].

Бенчмарк повинен відображати інвестиційно стратегію НПФ, враховуючи визначені законодавством пропорції.

Слід виокремити, що в умовах нестабільності економіки НПФ слід звернути більшу увагу на розподіл активів у банківське золото та облігації підприємств.

Таким чином, НПФ слід приділяти більшу увагу оцінці напрямків інвестування пенсійних активів з метою підвищення прибутковості, що дозволить забезпечити вищий рівень ефективності та стабілізувати діяльність в умовах нестабільності зовнішнього середовища.

В умовах економічної нестабільності в якій знаходяться учасники ринку України досягти достатнього рівня прибутковості інвестицій досить складно.

Цьому заважають і жорсткі законодавчі обмеження щодо інвестиційних портфелів фондів. Попри те, що це допомагає забезпечити певний рівень надійності інвестицій, однак це обмежує можливості фондів щодо забезпечення вищого рівня дохідності, ніж пропонується державою.

Інвестиційна діяльність є ключовим фактором успіху НПФ. Відповідно, інвестиційною ціллю НПФ є виконання умов збереження та приросту активів для забезпечення прибутковості інвестицій. Адже акумульованих коштів має вистачати на покриття поточних зобов'язань перед учасниками фонду, підтримання рентабельності інвестиційних портфелів на достатньому рівні та покриття поточних витрат. Відповідно, виникає потреба в оптимізації структури портфелю інвестицій недержавних пенсійних фондів.

Здійснивши аналіз інвестиційних інструментів, визначених Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» для вкладання коштів пенсіонерів, було виділено шість, які в ретроспективі могли б показати високу дохідність: акції, облігацій вітчизняних підприємств, депозити банків, монетарні метали (золото), об'єкти нерухомості та державні цінні папери. Відповідно, ОВДП, депозити, облігації та акції є найбільш використовуваними інструментами, які використовують фонди з-поміж дозволених державою. Натомість, банківське золото та об'єкти нерухомості не користуються популярністю у фондів, адже забезпечують зростання дохідності переважно в довгостроковій перспективі.

Враховуючи дані оптимізаційної моделі виведених на основі даних за 2006-2014 рр (табл. 3.3), прадставленої в науковому доробку Небаби Н. О., на основі виділених активів можна вивести рекомендовану структуру інвестиційного портфеля для пенсійних фондів України [49].

Таблиця 3.3

Рекомендована структура інвестиційного портфелю НПФ України

Фінансовий інструмент	Частка в портфелі від загальної суми пенсійних активів, %	Максимальна дозволена частка, %
Акції	26	40
Облігації підприємств	14	40
Депозити банків	50	50
Монетарні активи (золото)	10	10
Об'єкти нерухомості	0	10
ОВДП	0	50

Джерело: [49]

Оскільки результати моделі були отримані з урахуванням середньої історичної дохідності інструментів, згладжування показників дохідності на основі методу Ірвіна, розрахунку середньорічної дохідності, дисперсії та варіації вважаємо результати моделі найбільш об'єктивними щодо економічного становища країни.

Загалом, зважаючи на реальні проблеми на фінансовому ринку України, значний темп інфляції, запропонована структура портфелю може сприяти зменшенню негативного впливу цих факторів на розмір пенсійних накопичень.

Отже, на даними етапі слід вирішити основні проблеми інвестиційної діяльності фондів для її оптимізації: низький рівень фінансової грамотності громадян; низький рівень капіталізації комерційних установ; нестабільність розвитку економіки та інфляційні процеси; існування шахрайства з боку КУА. До основних способів їх вирішення слід віднести: гармонізація законодавства до міжнародних та європейських стандартів; проведення інформаційно-роз'яснювальних заходів для населення; розширення спектру фінансових інструментів; розробка та впровадження автоматизованих систем і додатків.

Оптимізація інвестиційної діяльності недержавних пенсійних фондів в умовах постійної нестабільності української економіки є водночас важким, однак важливим питанням. Учасники ринку НПЗ повинні здійснювати постійний моніторинг та перегляд своєї політики, адже від їх діяльності залежить не лише окремий вкладник, але й стабілізація країни загалом.

ВИСНОВКИ

У ході виконання дослідження було обґрунтовано сутність, регулювання та види недержавних пенсійних фондів, страхових компаній та банків в Україні, як основних учасників ринку накопичувального недержавного пенсійного забезпечення країни.

В процесі дослідження теоретичних основ змісту недержавного пенсійного забезпечення країни було виведено наступні висновки:

сутність системи недержавного пенсійного забезпечення можна трактувати, як складову частину системи накопичувального пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб, що базується на формуванні пенсійних накопичень з метою отримання учасниками недержавного пенсійного забезпечення додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат;

особливістю функціонування недержавних пенсійних фондів у пенсійній системі країни є те, що діяльність суб'єктів ринку строго регулюється законодавством від етапу залучення (акумулявання) внесків, етапу примноження (інвестування) коштів, так і до етапу виплати пенсій. Це дозволяє урегулювати діяльність суб'єктів ринку при досягненні їх цілей. Однак, це стосується лише НПФ, оскільки діяльність інших учасників ринку характеризується неоднозначністю законодавчого регулювання діяльності;

зважаючи на ряд очевидних недоліків функціонування солідарної пенсійної системи України, потребою у здійсненні ряду заходів для впровадження державної накопичувальної системи, недержавне пенсійне забезпечення стає чи не єдиним можливим варіантом стабілізації пенсійної системи країни.

Для зручності проведення подальшого дослідження було здійснено структурно-динамічний аналіз показників діяльності сукупності учасників ринку недержавного пенсійного забезпечення країни через їх територіальний розподіл та динаміку кількості. Крім того, було визначено сучасні тенденції

функціонування недержавного пенсійного забезпечення в Україні за 2018-2021 рр. У результаті було виведено наступні висновки:

на сьогоднішній день є потенціал до розвитку суб'єктів НПЗ та до збільшення кількості учасників. З проаналізованих у розділі даних видно, що в сукупності лише 13% від загальної кількості економічно активного населення України приймають участь у системі добровільного накопичувального пенсійного забезпечення. Отже, застосування недержавних пенсійних програм в Україні на ринку НПЗ досі знаходиться на етапі впровадження, а головне - розвитку.

Обсяги фінансових потоків та діяльність учасників НПЗ в динаміці характеризується нестабільністю, що в більшій мірі пояснюється економічною ситуацією та низькою доходністю інвестиційної діяльності. Проте має тенденцію до росту, що підтверджує наведену вище тезу щодо стану розвитку системи НПЗ в Україні

інвестиційна діяльність є найважливішим та найскладнішим процесом у забезпеченні ефективності функціонування НПФ. Тому існує ряд законодавчих обмежень щодо управління пенсійними активами фонду. Загалом, зважаючи на постійну мінливість економічного стану країни слід постійно здійснювати моніторинг фінансових інструментів, стану їх емітентів та загалом країни. Адже в умовах кризових процесів слід перерозподіляти фонди в більш прибуткові активи; в часи піднесення орієнтуватись не лише на стабільність та ризик, але й на доходність. Зокрема, в умовах кризового стану економіки, видно, що слід здійснювати перерозподіл активів у банківське золото, облігації підприємств, іноземні цінні папери для підвищення прибутковості інвестиційного портфелю недержавного пенсійного фонду.

Крім того, в результаті дослідження ринку було виявлено, що НПФ властивий високий рівень концентрації та централізації: найбільша кількість недержавних пенсійних фондів зосереджена у місті Київ.

Загалом, здійснення цього дослідження дозволило більш якісно оцінити стан та основні показники діяльності недержавних пенсійних фондів, структуру

їх пенсійних внесків та інвестиційного портфелю, динаміку основних показників діяльності ринку страхування життя. Адже розуміння сутності питання досліджуваної тематики допомогло у визначенні основних тенденцій розвитку ринку та виведенні шляхів підвищення ефективності функціонування недержавного пенсійного забезпечення в Україні.

Було визначено, наступні напрямки згідно з поставленими завданнями:

незважаючи на досвід становлення ринку недержавного пенсійного забезпечення система виявилась неспроможною залучити довіру учасників фінансового ринку, через низку політичних та економічних чинників. Пенсійна система країни повинна гарантувати належний рівень пенсійного забезпечення, що передбачає пенсійні виплати. Однак загальна нерозвиненість фінансового ринку, зокрема фондового, що обмежує дохідність суб'єктів ринку; обмеженість фінансових ресурсів населення, їх загальний низький рівень обізнаності у функціонуванні фінансового ринку; тінізація заробітних плат; демографічні дисбаланси; нестабільність законодавчої бази, загального політичного та економічного стану країни; відсутність стимулів розвитку недержавного пенсійного забезпечення призвели до того, що до сьогоднішнього дня основний дохід осіб, після їх виходу на пенсію, залежить від фінансової стабільності солідарної системи, фінансова спроможність якої знижується з кожним роком. Прогнози аналітиків невтішні, після 2030 року коефіцієнт заміщення в солідарній пенсійній системі 1-го рівня надалі зменшуватиметься, хоча наразі становить менше 30% (оптимальний рівень більше 40%). Основними рушіями позитивних змін є стабілізація економічного та політичного стану, реформування пенсійної системи, належний рівень інституційного нагляду, наявність надійних фінансових інструментів, тобто розвиток фондового ринку. Слід зазначити, що у роботі містяться напрямки розвитку НПФ у пенсійній системі України у розрізі диференціації інвестиційних портфелів, модифікації видів НПФ, розвитку фондового ринку, стабілізації та виходу з системних криз країни, удосконалення обмежень інвестиційного портфеля НПФ, підвищення рівня фінансової грамотності населення та створення сприятливих зовнішніх

умов для розвитку фондів. Адже розвиток НПЗ є не лише запорукою забезпечення майбутнього добробуту громадян, розвитку економіки, але й зменшення тиску на державну пенсійну систему.

зважаючи на поточний стан пенсійних систем країн світу не існує універсальної та ідеальної моделі. Водночас, існують національні моделі, які мають свою специфіку функціонування, зважаючи на особливості розвитку економік, менталітету населення та соціальну політику країн. Це зумовлює необхідність поєднання різних рівнів, специфіки дії пенсійних систем, що мають сприяти матеріальному забезпеченню населення пенсійного віку.

Наразі 2-й, накопичувальний, рівень пенсійної системи України, знаходиться на етапі реформування, а учасники недержавного пенсійного забезпечення в Україні хоча й діють, проте в умовах низького рівня попиту на послуги. Зважаючи на вагомість розвитку 3-го рівня пенсійного забезпечення у закордонних країнах, передумовою його поширення на українському ринку є зміна настрою серед населення через підвищення ефективності управління фінансовими активами, що сприятиме стабільності та своєчасності розрахунку з вкладниками. Через розвиток багаторівневої пенсійної системи держава може сприяти якості функціонування реального сектора економіки, соціальної захищеності населення, розвитку фондового ринку (через вливання додаткового капіталу у розвиток), захисту прав та інтересів населення (шляхом сприяння одержання справедливого розміру пенсійних виплат). Однак, як другий, так і третій рівні пенсійної системи України можуть діяти ефективно лише в умовах розвитку надійних фінансових інструментів та достатнього рівня фінансового забезпечення громадян.

Водночас, солідарний рівень повинен функціонувати, проте, як другорядний елемент щодо накопичувальної системи. Таким чином, необхідно забезпечити створення багаторівневої пенсійної системи, адже це дозволить урівноважити інтереси населення та держави щодо пенсійного забезпечення пенсіонерів країни.

на даними етапі слід вирішити основні проблеми інвестиційної діяльності фондів для її оптимізації: низький рівень фінансової грамотності громадян; низький рівень капіталізації комерційних установ; нестабільність розвитку економіки та інфляційні процеси; існування шахрайства з боку КУА. До основних способів їх вирішення слід віднести: гармонізація законодавства до міжнародних та європейських стандартів; проведення інформаційно-роз'яснювальних заходів для населення; розширення спектру фінансових інструментів; розробка та впровадження автоматизованих систем і додатків. Оптимізація інвестиційної діяльності недержавних пенсійних фондів в умовах постійної нестабільності української економіки є водночас важким, однак важливим питанням. Учасники ринку НПЗ повинні здійснювати постійний моніторинг та перегляд своєї політики, адже від їх діяльності залежить не лише окремий вкладник, але й стабілізація країни загалом.

Крім того, дослідивши ризики та перспективи розвитку ринку ми змогли визначити, що розвиток та функціонування НПФ мають значну кількість ризиків, але є соціально значимим у формуванні особистісних накопичувальних пенсійних фондів, які забезпечать гідну старість. Саме тому, на сьогодні важливо, щоб всі НПФ входили лише до перших двох груп кластерів і відображали високий та середній рівень соціальної відповідальності.

Отже, в результаті неспроможності держави виконувати покладені на неї функції в повному обсязі, адже наявний рівень пенсійних виплат не відповідає фактичному прожитковому мінімуму, який необхідний для забезпечення гідного життя особи або нормального її функціонування, особливу роль у забезпеченні добробуту громадян набуває розвиток третього рівня системи пенсійного забезпечення України. Незважаючи на те, що наразі рівень розвитку недержавних пенсійних фондів знаходиться на фактичному рівні зародження, через відсутність належних умов розвитку ринку, він має потенціал і може виявитись дієвим інструментом забезпечення добробуту не лише кожної окремої особи, але й країни загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. Офіційний вісник України. Київ, 2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
2. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-i>
3. Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 07.09.2003 №1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text> (дата звернення: 20.10.2021)
4. Пенсійна система України. ОТР Pension, 2022. URL: <https://otrpension.com.ua/pension-system-of-ukraine>
5. Закон України "Про недержавне пенсійне забезпечення" від 09.07.2003 №1057IV. URL: www.rada.gov.ua/ (дата звернення: 20.10.2021)
6. Кропельницька С. О., Солоджук Т. В. Соціальне страхування: навч. посіб. К, «Центр учбової літератури», 2013. 336 с.
7. Система недержавного пенсійного забезпечення. Міністерство юстиції України, 2022. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_40557
8. Небаба Т. О. Управління фінансовими потоками недержавних пенсійних фондів. УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ, 2015. URL: https://biem.sumdu.edu.ua/images/stories/docs/12797/aref_Nebaba.pdf
9. Телічко Н. А. Вплив недержавних пенсійних фондів на соціально-економічний розвиток держави. *Економічний вісник Донбасу*. 2010. №3. С. 57 – 62.
10. Цікановська Н. А. Особливості функціонування недержавних пенсійних фондів в Україні. *Збірник наукових праць*. 2014. № 2. С. 188–197
11. Сокоринський Ю.В. Особливості та зміст недержавного пенсійного забезпечення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2018. № 36. Т. 2. С. 72—76.

12. НЕДЕРЖАВНЕ ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ: ОЦІНКА ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ. Київ, 2019. URL: https://knpf.bank.gov.ua/dl/nederzhavne_pensiine_zabezpechennia_v_ukraini_otsinka_ta_rekomendatsii_Text.pdf

13. Недержавне пенсійне забезпечення в Україні. КП "Центр електронного самоврядування", 2022. URL: http://genichesk-rda.gov.ua/?page_id=1693

14. Владика Ю.П. Напрями розвитку недержавного пенсійного забезпечення. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип. 19. С. 382—386, с. 383

15. Альтернативна пенсія – як працюють недержавні пенсійні фонди. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, 2022. URL: <https://www.fg.gov.ua/articles/50552-alternativna-pensiya--yak-pracyuyut-nederzhavni-pensiyni-fondi.html>

16. Недержавне пенсійне забезпечення. Надвірнянська районна державна адміністрація, 2022. URL: <http://nadrda.gov.ua/nederzhavne-pensiine-zabezpechennia/>

17. Дзямулич М.І., Чиж Н. М. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ НЕДЕРЖАВНИХ СТРАХОВИХ ПЕНСІЙНИХ ФОНДІВ В УКРАЇНІ. Економічний форум 1/2020. С. 135-140

18. Пенсійна система України. Корпоративний недержавний пенсійний фонд Національного банку України, 2022. URL: https://knpf.bank.gov.ua/uchasnykam/baza_znan/pensiina_systema_ukrainy.html

19. За 5 лет количество пенсионеров в Украине уменьшилось на миллион. Оpendатабот, 2022. URL: <https://opendatabot.ua/ru/analytics/pensions-2021>

20. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 30.09.2021. НАЦІОНАЛЬНА КОМІСІЯ З ЦІННИХ ПАПЕРІВ ТА ФОНДОВОГО РИНКУ. URL: https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads/2021/11/npf_3_kv-2021.doc

21. Лазебна пояснила, чому мало громадян користуються недержавними пенсійними фондами. Укрінформ, 2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric->

economy/3235876-lazebna-poasnila-comu-malo-gromadan-koristuutsa-nederzavnimi-pensijnimi-fondami.html

22. Комісія з цінних паперів та фондового ринку. Київ, 2022. URL: <https://www.nssmc.gov.ua>

23. Офіційне Інтернет-представництво Національного банку України. Київ, 2022. URL: <https://bank.gov.ua/>

24. Ліга страхових організацій України. Київ, 2022. URL: <http://uainsur.com/>

25. Пенсійний фонд України. Київ, 2022. URL: <https://www.pfu.gov.ua> (дата звернення: 12.10.2021)

26. Інформація щодо фактичного розміру прожиткового мінімуму за січень 2021 року, січень 2021. Міністерство соціальної політики, 2021. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/19670.html> (дата звернення: 15.10.2021)

27. VOX Ukraine/ Проект USAID «Трансформація фінансового сектору». Вокс Україна, 2021. URL: <https://voxukraine.org/uk/nederzhavni-pensijni-fondi-rokarati-ne-mozhna-pomiluvati/> (дата звернення 30.10.2021)

28. У питанні пенсій українці досі покладаються на державу, але невдоволені солідарною системою. *Ціна держави*. 2021. URL: <https://cost.ua/results-pension-poll/> (дата звернення 29.10.2021)

29. ТОП компаній страхування життя: кому довіряти? YOU CONTROL, 2022. URL: <https://youcontrol.com.ua/data-research/top-kompaniy-strakhuvannia/>

30. Українська Асоціація Інвестиційного Бізнесу. Київ, 2022. URL: <https://www.uaib.com.ua>

31. Мінфін. Київ, 2022. URL: <https://minfin.com.ua/>

32. Шимко Я. Р. РОЗВИТОК НЕДЕРЖАВНИХ ПЕНСІЙНИХ ФОНДІВ У ПЕНСІЙНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ. Дисертація. УНІВЕРСИТЕТ ДЕРЖАВНОЇ ФІСКАЛЬНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ, 2019.

33. Pension at a Glance 2021: OECD and G20 Indicators. OECD, 2021. URL: <https://doi.org/10.1787/b6d3dcfc-en> (дата звернення: 05.02.2022)

34. Чеберяко О. В., Бикова В. Моделі пенсійного забезпечення: зарубіжна та вітчизняна практика. Економіка, 2020. Вип. 5(212). С. 43-51 URL:

<http://bulletin-econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2021/04/212-43-51.pdf> (дата звернення: 05.02.2022)

35. National economic development and modernization: experience of Poland and prospects for Ukraine: Collective monograph, edited by A. Pavlik, K. Shaposhnykov, Kielce, Poland, 2017. С. 253–272 (дата звернення: 20.02.2022)

36. Прокопенко В. Ю., Міщенко В. С. Пенсійне забезпечення: вітчизняна практика та зарубіжний досвід. Вісн. ХНАУ. Серія: Економічні науки, 2018. №4. С. 418–427 (дата звернення: 22.02.2022)

37. Retirement Anxiety of Informal Workers: A View on the Chilean Pension System, 2018. URL: https://icpm.in1touch.org/document/5309/REQUIRED-Case-Study-Chile-Retirement-FINAL_.pdf (дата звернення: 23.02.2022)

38. Петрушка О. В., Сидоров І. П. Розподільчі та накопичувальні пенсійні системи: азіатський досвід та висновки для України. Інфраструктура ринку. 2019. № 35. С. 405-410 (дата звернення: 23.02.2022)

39. Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання в сфері ринків фінансових послуг. URL: <http://www.nfp.gov.ua/> (дата звернення: 23.02.2022)

40. Динаміка обсягів приватних грошових переказів в Україну. Національний банк України, 2022. URL: https://bank.gov.ua/files/ES/Perekaz_m.pdf (дата звернення: 23.02.2022)

41. Управління активами недержавних пенсійних фондів: зарубіжний досвід та вітчизняна практика. Економічна наука, 2019. Вип. 5. С. 118-123. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/5_2019/25.pdf (дата звернення: 23.02.2022)

42. Коваленко Ю. М. Управління фінансовими активами : навч. посіб. Ірпінь: Університет ДФС України, 2019. 498 с

43. Штепенко К. Аналіз діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні. *Молодий вчений*. 2016. Вип. 12.1 (40). С. 1006–1010.

44. Приймак І. Роль недержавних пенсійних фондів у формуванні пенсійних заощаджень громадян України. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Вип. 55-2. С. 80–86.

45. Владика Ю. П. Напрями розвитку недержавного пенсійного забезпечення. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип. 19. С. 382–386

46. Коваленко Ю., Лещенко М. Недержавні пенсійні фонди як професійні учасники інвестиційного ринку України. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. № 3(27) (2021). С. 190-199

47. Коваленко Ю. М. Інвестиційна політика недержавних пенсійних фондів. *Фінанси України*. 2004. Вип. 8. С. 91–96

48. Ткаченко Н. Вектори розвитку інвестиційної діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. № 1(17) (2019). С. 200-206

49. НЕБАБА Н. О. Управління фінансовими потоками недержавних пенсійних фондів. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. Українська академія банківської справи. Суми, 2015. URL: https://biem.sumdu.edu.ua/images/stories/docs/12797/aref_Nebaba.pdf

ДОДАТОК А

Особливості функціонування недержавних пенсійних фондів у пенсійній системі країни

Особливості функціонування суб'єктів ринку	Роз'яснення
НПЗ є складовим накопичувальним пенсійного забезпечення країни	Оскільки, другий рівень пенсійного забезпечення країни знаходиться на рівні розробки та очікує на впровадження НПЗ вважається єдиним можливим способом забезпечення вищого рівня життя, ніж пропонується державою, після досягнення певного обумовленого договором віку шляхом накопичення пенсійних внесків на індивідуальному пенсійному рахунку учасників ринку НПЗ
У законодавстві України визначена додаткова роль НПЗ у загальній системі пенсійного забезпечення країни	Участь у НПЗ не є зобов'язанням населення, оскільки має добровільний характер. Тобто, суб'єкт, може визначити необхідність власного пенсійного забезпечення, держава надає такій особі право участі у НПЗ, що дозволяє формувати додаткові до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування накопичення протягом трудової діяльності
Учасники НПЗ продовжують бути учасниками державного пенсійного забезпечення, адже останнє характеризується загальнообов'язковістю	Солідарна пенсійна система досі визначена, як основне джерело пенсійного забезпечення населення, оскільки відсутня альтернатива на державному рівні. Відповідно, перед особою не може стояти вибір щодо державного чи недержавного пенсійного страхування
Активи ПФ відокремлені від активів засновників, роботодавців-платників, адміністратора, КАУ, банку-зберігача	Це захищає пенсійні активи, навіть у разі банкрутства чи ліквідації цих організацій. Відповідно, на пенсійні активи фонду не може бути накладене стягнення за зобов'язаннями засновників пенсійного фонду та його обслуговуючих організацій.
НПФ не може бути оголошений банкрутом та ліквідований за законодавством про банкрутство	Згідно з статтею 17 Закону можлива ліквідація пенсійного фонду у разі рішення: засновників пенсійного фонду; правонаступників засновників фонду; суду. Це рішення має в обов'язковому порядку погоджуватись з Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Крім цього, забороняється проведення реорганізації НПФ шляхом поділу або виділення, приєднання, злиття фондів різних типів.
Держава здійснює постійний нагляд за діяльністю НПФ та суб'єктів системи	Державний нагляд та контроль за діяльністю недержавних пенсійних фондів, адміністраторів, компаній з управління активами, зберігачів, страхових організацій та банківських установ здійснює Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. Національний банк України водночас регулює діяльність страхових організацій та банківських установ, що надають послуги у сфері недержавного пенсійного забезпечення.
Учасник фонду має право самостійно визначати розмір та періодичність внесків до НПФ	Законом не обмежене право учасником зміни пенсійного фонду, умови та порядок недержавного пенсійного забезпечення учасників встановлюється у вигляді пенсійних схем (невід'ємне доповнення до статуту НПФ); Крім того, важливо зазначити, що учасник не може закрити пенсійний рахунок. Однак, його можна заморозити або перевести до іншого недержавного пенсійного фонду. Період отримання пенсійних виплат особи, на користь яких сплачувались внески учасник теж обирає самостійно. Однак, цей термін не може бути меншим, ніж 10 років.

Продовження додатку А

Роботодавець та учасник фонду мають право на податкову знижку	До недержавного пенсійного забезпечення в Україні застосовують податковий режим «звільнення – звільнення – оподаткування», за яким звільненню від оподаткування підлягає обмежена сума внесків, інвестиційного доходу та оподаткування пенсійних виплат [12].
Для участі у недержавному пенсійному забезпеченні необхідно укласти пенсійний контракт, для чого потрібен лише паспорт та ПН	В учасника фонду є можливість контролювати ефективність його роботи, шляхом отримання інформації про стан своїх накопичень, що в результаті може вплинути на рішення учасника фонду щодо подальшої співпраці з фондом.
Немає обмеження щодо мінімального терміну або ж мінімального віку участі у фонді	Законодавством не обмежена вікова складова участі особи у системі пенсійного забезпечення, однак існують обмеження щодо встановлення пенсійного віку учасником. Загалом, пенсійний вік визначається за заявою учасника фонду, однак він не може відрізнятись більш як на 10 років, від віку затвердженого щодо загальнообов'язкового державного пенсійного забезпечення.
НПФ не несе зобов'язань за зобов'язаннями держави, водночас і держава не несе відповідальності за зобов'язаннями НПФ	Недержавні пенсійні фонди, банки та страхові організації є незалежними фінансовими утвореннями, які мають відповідати за власні зобов'язання

Джерело: удосконалено автором на основі [13]

ДОДАТОК Б

Динаміка основних показників діяльності ринку страхування життя в Україні за 2018-2021 рр., млн. грн

Назва показника	Рік								Структура у загальних показниках страхування життя, %			
	2018		2019		2020		2021		2018	2019	2020	2021
	Усього по страхуванні життя	За договорами пенсійного страхування	Усього по страхуванні життя	За договорами пенсійного страхування	Усього по страхуванні життя	За договорами пенсійного страхування	Усього по страхуванні життя	За договорами пенсійного страхування				
Валові надходження страхових платежів (премій, внесків)	3906,15	44,64	4623,97	64,81	5018,49	76,12	5882,02	94,94	1,14	1,40	1,52	1,61
Чисті страхові виплати (валові страхові виплати за мінусом частки страхових виплат, які компенсовані перестраховиками-резидентами)	704,92	1,29	575,92	1,90	649,58	2,20	828,71	4,86	0,18	0,33	0,34	0,59
Резерви із страхування життя на кінець звітного періоду	9335,11	117,07	10273,68	161,33	12454,21	231,69	14171,93	300,12	1,25	1,57	1,86	2,12
Страхові виплати	661,71	0,33	527,67	0,61	608,45	0,48	786,89	1,98	0,05	0,12	0,08	0,25
Страхові виплати у вигляді анuitетів	43,22	0,96	48,25	1,29	41,13	1,73	41,82	2,88	2,23	2,68	4,20	6,88
Витрати, пов'язані з укладанням та пролонгацією договорів страхування (аквізиційні витрати)	2068,92	21,47	2470,57	25,63	2654,34	27,03	2975,29	34,15	1,04	1,04	1,02	1,15
Кількість договорів страхування, укладених протягом звітного періоду	2886,99	2,40	4771,98	2,39	5033,30	2,03	2838,45	5,04	0,08	0,05	0,04	0,18

Продовження додатку Б

Кількість фізичних осіб, застрахованих упродовж звітнього періоду	3016,61	2,42	4596,86	2,40	4659,47	2,05	2509,75	5,04	0,08	0,05	0,04	0,20
Кількість фізичних осіб, застрахованих на кінець звітнього періоду	4473,91	42,57	5133,05	44,53	5899,28	46,21	5171,42	50,40	0,95	0,87	0,78	0,97
Максимальна страхова сума за окремою застрахованою особою	354,82	1,42	405,54	1,47	133,80	0,85	114,75	1,43	0,40	0,36	0,63	1,25

Джерело: Сформовано автором на основі річного звіту Національного банку України [23]

ДОДАТОК В

Структура активів по системі Недержавного Пенсійного забезпечення на кінець 2021 року серед основних гравців ринку

Назва фонду	Вартість активів пенсійного фонду, млн. грн	ЦП в активах фонду, %	Грошові кошти в активах фонду, %	Об'єкти нерухомості в активах фонду, %	Банківські метали в активах фонду, %	Інші інвестиції в активах фонду, %	Дебіторська заборгованість в активах фонду, %
ВІДКРИТИЙ ПЕНСІЙНИЙ ФОНД "ПРИВАТФОНД"	291,72	56,12	42,29	1,32	0,00	0,00	0,28
Відкритий недержавний пенсійний фонд "Емерит-Україна"	218,90	89,48	10,22	0,00	0,00	0,00	0,29
Відкритий пенсійний фонд "ОТП Пенсія"	327,94	82,45	16,87	0,00	0,00	0,00	0,68
Непідприємницьке товариство «Недержавний корпоративний пенсійний фонд ВАТ «Укресімбанк»	323,76	76,18	22,93	0,00	0,00	0,00	0,89
Непідприємницьке товариство "Відкритий пенсійний фонд "Династія"	122,60	85,81	13,67	0,00	0,00	0,00	0,52
Непідприємницьке товариство "Відкритий пенсійний фонд "Соціальний стандарт"	57,59	73,58	26,15	0,00	0,00	0,00	0,27
Відкритий пенсійний фонд "Фармацевтичний"	187,50	71,39	28,51	0,00	0,00	0,00	0,10
Непідприємницьке товариство "Відкритий недержавний пенсійний фонд "АРТА"	28,39	85,87	14,08	0,00	0,00	0,00	0,05
Непідприємницьке товариство «Відкритий недержавний пенсійний фонд «Резерв Рівненщини»	6,93	58,37	41,47	0,00	0,00	0,00	0,16
НЕПІДПРИЄМНИЦЬКЕ ТОВАРИСТВО "ВІДКРИТИЙ НЕДЕРЖАВНИЙ ПЕНСІЙНИЙ ФОНД "ВСІ"	74,73	65,62	11,52	12,31	10,28	0,00	0,26

Джерело: Сформовано автором на основі оприлюдненої інформації Українською Асоціацією Інвестиційного Бізнесу [30]